

среди требований
Арм. Мелован

ЛІТЕРАТУРНИЙ

7-10-Кучин
ЯРМАРОК

Лукана Хвобави
Юшман
МКулиш

Стильченко
Мужух. Т. Козлов
О. Лещин

Юриченко
(332)

Апр. Мелован
О. С. Мелован
Дмитро Мельник

С. Мелован
Кор. Мелован
Синько

12

(142)

Ан. Пейзистский

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ДВАНДЦЯТА (142)

Д В У

Бібліографічний опис цього
видаання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК

НОЧАМ 93

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголавліт 795
від 7/II 1930. Зам. 960.

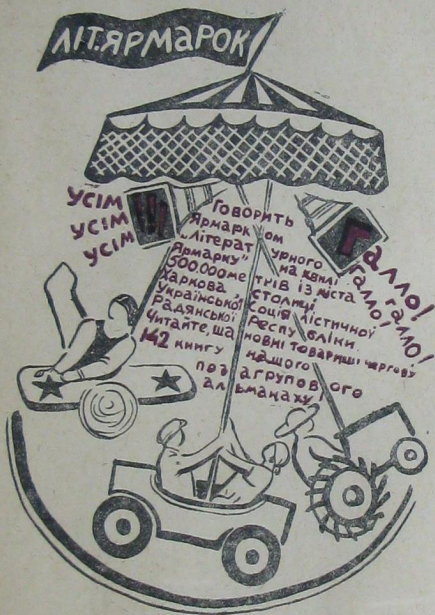
33-80

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ХНУ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Ісх. №

4558109

ЛІТ.ЯРМАРОК

ПРОЛОГ ДО КНИГИ
СТО СОРОК ДРУГОЇ

Коли ви, шановний читачу, читаете в „Комуністі“, скажімо, невеличку, забрану петитом замітку, що, скажімо, Північна рудня артемвугіллівського тресту „протягом першого кварталу навіть перевищила свою виробничу програму“, — ви, коли ви не допотопний іхтіозавр, не ворог революції, не тупоголовий скиглій-міщанин, ви відчуваєте, як ваше серце починає прискорено битись, як зідхання радості вириваються з ваших грудей. Коли ви, шановний читачу, читаете в тому ж „Комуністі“, що, скажімо, колгоспи Маріупільщини „виконали план збирання пшениці на 102 відсотки“, — ви, коли ви не звірюка - куркуль, що зараз метушиться по степах зі своїм одрізом і тероризує бідняцько-середняцькі маси нового колективізованого села, коли ви не підкуркульник, ви і тоді не можете не відчувати, яким добрим відгуком відгукнулася ця маленька замітка в мільйонах творців нового життя.

Чому ж так приємно зворушують вас ці маленькі, набрані петитом замітки? Тому, що ви бачите крізь них обрії самоварно-канаркового добробуту свого егоїстичного закутка?

— Нічого подібного! Тому, що ви — не обивательська свиня, яка думає тільки про своє черево, тому, що ви — не глитайська наволоч, яка, почувавши загибель всіх своїх хамських надій малокультурного, озвірілого визискувача, пручається й не хоче негайно зійти з історичної арени, тому, що ви — не закордонно-петлюрівський онанітик і не внутрішній емігрант із просвітянсько-контреволюційного „СВУ“, що йому, „СВУ“, ніяк не вдається обійти далекогозоре робітничо-селянське око — органи ДПУ, не тому й не

тому, а тому, що ви — людина, тому, що ви — революціонер, тому, що ви крізь ці набрані петитом маленькі замітки вже бачите ті невимовно - прекрасні обрії, що до них довго, але й уперто йде людськість, тому, що ви бачите (крізь тіж такі замітки), як поступово перед вами розступається темрява старого, доживаючого свій вік (і тому ще злішого) проклятого людством капіталізму, тому, що ви чуєте, як стихають крики болю закордонних робітників і селян і бачите, як ці робітники й селяни, підбадьорені успіхами соціалістичної країни, поспішають до лав великої пролетарської армії, авангарди котрої то тут, то там (перед рішучим генеральним боем) вступають в сутички з капіталістичним військом.

Успіхи на заводах, на копальнях, в колективах не можуть не радувати вас, бо ви маєте честь називатись громадянином Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Яко громадянин такого Союзу ви позбавлені права навіть на мить послаблювати свою революційну активність. Отже і ви, і я, і всі ми, свідомі громадяни Союзу Радянських Соціалістичних Республік, — всі ми кожного дня переживаємо радість творчости, бо кожного дня ми читаємо про сотні саме своїх успіхів. Але чи замислювались, ви шановний читачу, що радість творчости і робить наше життя повним, соковитим і, я сказав би, безсмертним? Замислювались? Ну, так тоді ви, безперечно, прийшли й до тієї думки, що цю радість творчости допомагає вам пережити, і саме сьогодні, ніхто інший, як насичена свіжими інформаціями пролетарська газета. Сьогодні тільки вона встигає розповідати повно й соковито про наш надзвичайний, героїчний час.

Це я говорю до того, шановний читачу, що при всьому своєму великому бажанні догодити і вам, і редакції своїм прологом, — цікавого пролога я не напишу. Принаймні, не зумію написати такого, щоб він вас так хоч на половину так задовольнив, як вас задовольняє, скажімо, вчорашній номер „Правди“.

Про що я буду писати? Про те, як пролетаріят Радянського Союзу, згинаючись під вагою величезних труднощів, відважно викинув гасло реконструкції всього свого народного господарства, йде, як самовідданий провідник і саме по тому важкому шляху, що виводить людськість із темряви капіталістичного тупику і проводить її до соняшних просторів соціалізму? Чи, може, про те, як розривалась завіса темряви над новими, колективізованими хуторами й селами? Чи, може, про те, як світовий пролетаріят вітав в день 50-річчя свого ватажка, залізного салдата революції — Сталіна?

Про це багато краще й соковитіш вже розповіли вам наші пролетарські газети.

Чи, може, я візьму якусь „Нову Генерацію“ й почну копирсатися в її хуторо-вибрикальній, просвітянсько-порнографічній „смесі“? Ну, вибачте, я не загубив (і ніколи не загублю) своєї гідності, і до того ж на такі дрібнички зовсім не маю дорогого мені часу.

От хіба тільки дві слові про свою об'єктивність. Коли я, скажімо, керівників якогось футуро-хуторизму, вважаю за творчих імпотентів, за зразкових хаптурників і за „теоретиків“, виссаних з дрібно-буржуазного пальця малограмотних вибрикально-хуторянських „теорійок“, то про поета Скубу, скажім, я можу говорити тільки як про поета здібного. І взагалі треба сказати, що даремно і „Молодняки“, і „ВУСПП“ закидають і мені, як і всій тій організації, що до неї я маю честь належати (пролітфронту), що ми — зарозумілий народ і що ми не хочемо бачити гарних письменників поза своїм угрупованням. Ну як я, скажімо, буду заперечувати, що Шеремет цікавий поет? Як я буду заперечувати, що серед молодняківців чимало письменників, що з часом відіграють, можливо, не останню роль в нашій пролетарській літературі?

А втім, досить! Дозвольте не гаяти часу і дозвольте від імени редакції, від імени тих письменни-

ків, що співробітничали в „Літературному Ярмарку“,
дозвольте сказати вам.

— До побачення!

До побачення в інших журналах і зокрема, шановний читачу, до побачення в новому журналі — „Пролітфронт“, що його перший номер появиться цими днями (за редакцією: М. Куліша, І. Сенченка, Ів. Момота, Т. Масенка, Ю. Яновського, Арк. Любченка й П. Панча). Зігравши свою чималу роль (звичайно не без помилок), „ЛЯ“ відходить в область історії. Ніколи ви, шановний читачу, не побачити вже ні цієї каруселі, що завжди розпочинала номери „ЛЯ“, ні цих малюнків на його берегах, ні інтермедій, ні петрицьких сорочок, ні, ні... і т. д. — і це все відходить в область історії. Шкода? Я не сказав би. Так завжди було: народжується, живе і вмирає. Шкодувати треба було б тільки в тому разі, коли б „ЛЯ“ продовжував жити, покинутий основною групою своїх співробітників: його життя вродилося б у таке ж нікчемне сопливе існування, яким жевріють (хай пробачить мені редакція за порівняння) різні „авангарди“ з „а“ і без оного. Словом, журиться нічого і особливо в наш бурхливий, прекрасний час.

До побачення, шановний читачу!

З доручення редакції

М. Хвильовий

Р. С. Епілогу до цього, останнього, номера „ЛЯ“ я свідомо не пишу: я не певний, що за якийсь час „ЛЯ“, будучи новим, цілком оригінальним типом альманаху, не воскресне і не продовжить свого існування за редакцією письменників наймолодшої генерації.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок ще раз рекомендувати шановному читачеві літературно-громадський місячник — „Пролітфронт“. Умови передплати такі: на 1 рік — 8 карб., на 6 міс. — 4 — 50, на три місяці — 2 — 50, в продаж окремих номерів — 75 коп. Адреса: Державне Видавництво України, Харків, вул. Лібкнехта, 31.

Все степ і степ...

Імлу німую
проміння рве в
ранковій млі,

і даль двох вершників малює
на фоні хмурої зорі.

Вони летять, немов лелеки,
стомився страшно з них один.

За ними чуть глухий, далекий
і зброї, і копитів дзвін.

Все ближче він... І все шумніше

Оксана дивиться в блакить,
під нею кінь так важко дише

і спотикається й хрипить.

А хан все ближче... Чути крики...

Його загін у льоті дикім
простори рве... Сивіє мла.

Оксані серце мука тисне.

І дзвоном радісним стріла
уже співає смерті пісню...

За нею друга... Без кінця

вони летять жагучим роєм,
співаючи над головою,

і все страшніше пісня ця,
то підіймається, то тане

і пропадає без сліда...

Мазепа мчить і на Оксану
з журбою скоса погляда.

Співають стріл кругом рої,
ось кінь захеканий її

спіткнувся на обидві ноги

й почав хилитися на бік,

і, повний смертної тривоги,

протяв далень Оксани крик.

Вона лице схилила біле

коневі в гриву, впала з ним,

стріла в спині їй затремтіла

кінцем роздвоєним своїм...

МАЗЕПА

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

Уривки із поеми

Нічого більше їй не треба.
Й спинив коня свого Мазепа.
„Умерти з нею..." дума він.
То чий, то чий летить заїїн,
подібний до важкої хмари?...
Чому спинилися татари
й замовк побідний їхній сміх?
Невже злякав Мазепа їх?
Над полем вітер тужно лине,
і сходить сонце. Буде бій.
То запорожців з України
веде вусатий курінний.
За бідних сестер, матерів,
за поневолених братів,
за спалені безжально хати,
він їх веде в огонь відплати,
старий, та з серцем молодим.
на дикий непокірний Крим.
Все степ і степ. Без крику й мови
мчить козаків страшна підкова
туди, де кров фарбує сніг,
де грізно ждуть татари їх...
Вони стоять залізним ладом,
з-під брів горять їм очі злі,
і лється сонце водоспадом
на їх оголені шаблі.
Хай но один на цій землі
впаде — і очі під чадрою
заплачуть теплою сльозою,
зате вгорі, де неба муть,
покірні курії їх ждуть.
Ім Азраїл відчине браму
туди, де музика, де спів...
І витягненими шаблями
вони стрічають козаків.
За удар — удар, і смерть, і мука,
об тіло сталь так тупо стука,
в одній юрбі свої й чужі,

мов після довгої розлуки
зустрілися товариші,
веселі лицарі пригожі,
й націлуватися не можуть.
Та в стрічі тій і кров, і гнів,
вже коні мчать без верхівців,
що осіддали їх востаннє
чужим на сльози і на жах,
і марно кличе їх іржання
своїх соратників в боях.
В крові рубається Мазепа,
навколо все, немов пожар...
І лицарі чубаті степу
все дужче тиснуть на татар,
з боків обходять їх, нікого
не хочуть випустить... „Жибого
хватайте хана!“ „Гей, хватай!“
Горить клинків кривавий гай...
І раптом шабля курінного
з рукою впала на дорогу,
став гаснуть зір його швидкий,
і захитались козаки...
Ослаб їх тиск... Татарську зброю
вже не зламать своюдні їм.
І джура вивів з кола бою
коня з нестямним курінним.
Вже козакам не бачить Криму
там, за горами голубими,
і вал чубів, як в бурю сад,
почав котитися назад...
Дощем посипались удари,
було лиш чуть: тупу-тупу!..
І довго гнались татари
за казаками по степу.
Зайшло вже сонце. Зорі небо
поволі вкрили. Степ і сніг.
Але ще довго чув Мазепа
погоні крики в тишині.

І Початок блискучої
біографії Остапа
Антоновича. Остап
Антонович Сватюк — го-

НАДЗВИЧАЙНА КАР'ЄРА
ОСТАПА СВАТЮКА

ГРИГОРІЙ ЕПІК

лова Ганджівської сільради Глухівської округи — був переконаний, що він дуже схожий на голову окр-виконкому цієї ж самої округи, — товариша Пимона Сотника. Це переконання склалося у нього давно, ще з того часу, як три чи чотири роки тому на голову окрвиконкому було обрано вищезгаданого товариша. Обрання те було зроблено, як і водиться, на окружному з'їздові рад, за всіма радянськими законами й радянською конституцією. Виборці посилали депутатів, депутати вибрали виконавчий комітет, виконавчий комітет обрав президію, і президія, як і належить, обрала собі на голову товариша Пимона Сотника.

Але зовсім іншого погляду тримався Остап Антонович Сватюк. Він був глибоко переконаний, що коли б не його гаряча промова на тому з'їзді, що коли б, наприклад, його не послали з якихсь там причин делегатом того ж таки окружного з'їзду рад, це обрання було б менше вдалим, а може, як іноді думав Остап Антонович, — і увесь з'їзд пішов би зовсім по іншому шляху. „Це неодмінно б призвело до якоїсь затримки в роботі, до перебоїв, неладів, можливо, до суперечок поміж членами президії за першенство і зрештою — до краху. Крах однієї округи — думалося Сватюкові — призвів би до краху роботи в інших округах, а з округ же складається Україна, з Україн — Союз. І тоді занепад роботи та боротьба за першенство в Глухові могли б призвести до знищення радянської влади та повернення на престол того самого Миколи, якого так безжалісно скинув Остап Антонович Сватюк, перебуваючи ще на дійсній військовій службі, або ж гетьмана Павла Скоропадського. Щоправда, добре знаючи про свою участь у поваленні царату, Остап Антонович не схвалював її тепер, але й не гудив себе, більш

змовчуючи про неї: кому ж буде приємно в наш найреволюційніший час виказувати себе боягузом чи елементом відсталим?

Остап Антонович ходив сімнадцятого року разом з іншими по вулицях і співав революційних пісень. Він, розуміється, не пішов, як це було, наприклад, року 1905, добровільно бити бунтівників-матросів, але й з матросами теж не пішов.

— Хіба нам не набридло стріляти на німця, щоб ще й на своїх стрілять? — говорив він, мотивуючи цим свій повний неутралітет та одверто виявляючи призириство до всіх тих, хто ще не навоювався.

І хоч з того часу минуло вже кілька років і оцінку подій визначила невблаганно жорстока історія, та Остап Антонович не міг повністю визнати своїх помилок і погодитись на те, що він не брав активної участі в революції.

— Аджеж по вулицях я ходив? — Ходив! — Революційних пісень співав? — Співав! — відповідав сам на свої запитання Сватюк. І, все більш переконуючись про величезну роль тих своїх пісень, Остап Антонович гордий був із того, що він не проспав революції, як інші, не пролежав її на печі з бабою, перегортаючи ногами просо, в чому були повинні тисячі інших невідомих йому Сватюків, ледачих і неповоротких. І від самого початку революції, від перших її днів, як відомо, з попереднього і до сьогодні, Остап Антонович жодного дня не забував про свої обов'язки громадянина — працював, і працював, як стверджувала Марфа Єремівна, з великою користю, з наслідками. Але робота в Ганджах не задовольняла його. „Хіба такий талант можна марнувати в глухому селі? — думалося часто Остапові Антоновичу. — Мені треба далі, на велику роботу, в центр!“ І саме ця думка була найулюбленішою для Остапа Антоновича. Вона, звичайно, виходила за межі щоденної Сватюкової дійсності й становила не тільки виняток, але й мету його життя.

Так отже: Остап Антонович Сватюк, як відомо, мав те переконання, що він був дуже схожий на голову окрвиконкому, відіграв не абияку роль в обранні цього ж таки голови, врятувавши цим, як він одверто говорив Марфі Єремїївні, від розкладу й занепаду радянську владу.

— Що не що, а на члена окружного виконавчого комітету мене цього року повинні вже обрати, — переконував себе Остап Антонович, мандруючи через великий вигін до помешкання сільради, де на нього очікували ще зранку люди. — У нього ж серце не з каменю, він же не забув, мабуть, моєї вирішальної промови, тієї промови, що одразу розвіяла всі сумніви, розрубала всі запитання й поставила справу на попа, — не закінчив своїх міркувань Остап Антонович, зупинившись на вигоні, якраз напроти попового вікна, що мешкав поруч із сільрадою у другій половині цієї ж самої хати — невисокої, критої під бляху і, може, єдиної на все село, бо сільська школа стояла напроти й сердито супила до Сватюка нерівні, стрьопкуваті острішки брів.

— Да, якби не я, йому б напевне не бути головою, — вимовив Остап Антонович і, побачивши у вікні попадіну голову, Сватюк весело посміхнувся й низенько вклонився їй. Він глянув до сільради, обернувся до сонця, що вже сідало за крайніми хатами, і, не розмірковуючи, хутко вирішив зайти до Марфи Єремїївні.

Тож, добре розуміючи, яку просто таки колосальну роль відіграв він у обранні голови окрвику, Остап Антонович Сватюк, натурально, не міг не відчувати свого не абиякого місця в цілій системі радянського будівництва, свого впливу на нього і особливо того, що вся робота по окрузі ось уже протягом чотирьох років виконується заходами голови окрвиконкому товариша Сотника. Це того самого Пимона Сотника, за якого тоді рішуче голоснув Остап Антонович Сватюк і на якого він був так дуже подібний. Цю

думку, правда, поділяли не всі, не всі годилися на висновки Остапа Антоновича, але це не вражало й не дивувало його.

— Хіба ж ці люди можуть інакше мислити? — запитував себе Остап Антонович, зважаючи той факт, що село Ганджі, може, найнещасливіше, а разом і найщасливіше з усіх сіл республіки. — Аджеж ніхто з них не був на тому з'їзді рад, ніхто не бачив у очі тов. Сотника, ніхто не чув моєї промови, а раз не чув, то й не може зрозуміти, чи гідно оцінити її. Аджеж ніхто з них, — думав далі Сватюк про місцевий актив, — не буває в городі, ніхто й ніколи не був навіть на порозі окружного виконавчого комітету. До міста сто верст, до залізниці шість десятків, і лише я один, хто зв'яже Ганджі із світом, лише я є той, хто думає й дбає про село, інформуючи його про різні події та новини. Остап Антонович навіть забув на цей раз про окружну газету, про ту газету, яка чомусь коротко й зрозуміло називалася „Тернистий шлях комуністичної революції“, мала за редактора, певно, політично грамотну людину, щодня містила розпорядження Глухівського окркомгоспу та іноді довгі статті голови окрвиконкому товариша Пимона Сотника. Газета писала ще щодня про Чемберлена, про плян Давса, про перспективи англо-американських взаємин та іноді писала ще про заходи до поліпшення сільського господарства. Остап Антонович дуже високо цинив її за це, схвалював її методи пропаганди агрикультурних засад, і свої думки він висловлював приблизно так:

— Найвищий закон у пропаганді — це мінімум часу й засобів та максимум досягнень. Столичні газети займаються чепухою. З якої речі день за днем пропагувати там якісь колгоспи, комуни, сози і таке інше. У нас немає часу, щоб розвивати наші духовні стгрони, а вони — цілими роками дзвонять про свої комуни. Чому б, наприклад, у столичній газеті „Комуністі“ чи, принаймні, у „Вістях“ не за-

вести відділу — „Як у найкоротший час навчитися на письменника“? Чому б?

Саме про останнє Остап Антонович думав найчастіше. Справа в тому, що він давно почував внутрішній потяг до мистецької діяльності, до поезії, музики. Це призвело його до великих витрат на купівлю книжок, на тему, „Як у найкоротший час вивчитися на письменника“, до неймовірного захоплення в писанні віршів (стінгазета сільради, як друкований орган) та до веселої попаді Марфи Єреміївни, що мала в кімнаті старого грамофона та чомусь не конфісковане піаніно. Тож нехай не здивує нікого той факт, що, зупинившись перед вікном попаді, Остап Антонович стояв перед ним не дуже довго, а, з'ясувавши, що отця Серафима немає вдома, повернув не до сільради, куди він ішов з самого ранку, а зовсім в інші двері. Причина цього не полягала і в тому, що Остап Антонович не відділяв, як це, наприклад, робить сила-силенна вульгарних матеріялістів, поезії та музики, від чаю з вишневим варенням, а те й друге давала йому весела попадя Марфа Єреміївна, що була не тільки жінчиною веселою, а й досить доброю жінчиною. Ця добрість її була оскільки певною, як і її сміливі рухи, і Остапові Антоновичу не загрожувала навіть найпильніша РСІ, бож тут не було бодай найменших ознак використання свого службового становища. Щоправда, селяни чогось там бубоніли, а, згадуючи Остапа Антоновича, згадували заодно й Марфу Єреміївну. Але ж вони згадували ще й Параску Хведірівну Сватючку — Остапову дружину — та кругловиду комсомолку Таню.

— Він, як той бугай, — сказав зараз низенький селянин, показуючи на товсту, червону холку Остапа Антоновича, що свіжою, найчервонішого кольору, бараниною здіймалася йому з-під піджака й звисала через тугий комір сорочки. — Дивись, знов пішов до неї, — закінчив низенький чоловічок. — Це вже поки й смеркне просидить, — додав хтось.

— Щоб він кругом світу навприсідки пішов, — висловив своє щире побажання другий і, голосно сякнувшись, сердито й довго розтирав віскряк той важким юхтовим чоботом. — Сонце заходить, а він ще й не навертався, народ від ранку чекає, — закінчив він свою думку.

Але Остап Антонович не чув того й не бачив. Він приємно вітався з Марфою Єреміївною за її пухку руку і, лагідно уможуваючись у пухке ж, невеличке зеленявого кольору кріселко, щось витягав із кишені.

— Ось, Марфо Єреміївно, — простяг він їй руку з фотографічною карткою. — Це найновіший знімок, і ви подивіться, як він страшенно схожий на мене!

— Трохи скидається, — сухувато вимовила попада.

— Не скидається, а точ-в-точ, Марфо Єреміївно! Товариш Сотник — що брат мені! Ви тільки придивіться! Очі мої? — Мої! Губи мої? — Мої!

— У нього губи трохи повніші — значить, гарячий чоловік, — зауважила вона.

— Зате у мене повніше отут, — показав Остап Антонович на свою коротку шию.

Марфа Єреміївна глянула й не заперечила.

— Лоб же мій? — продовжував Сватюк свої запитання, показуючи їй картку голови ОВІ'ка.

— Лоб ваш, але у нього трохи вищий, — тихо вимовила Марфа Єреміївна і, звівши очі, завважила, що лоб у Остапа Антоновича сьогодні був теж вищий, незвичайний трохи.

— Що ви зробили? — запитала Марфа Єреміївна, показуючи на його лоба.

— Трохи підголив. Це так, знаєте, для зручності. Крім того, у нас скоро вистава буде, я там граю, і щоб з під парика не видно було волосся.

Марфа Єреміївна лагідно посміхнулася й ближче стала до Остапа Антоновича.

— Це дуже цікаво, — сказала вона. — Остапе Антоновичу, а чи не зробите ви протекції й для мене? Я теж хочу грати, а у вас же, мабуть, обмаль жінок?

— Обмаль,— сказав Остап Антонович і тяжко замислився.

— Не замислюйтесь, ви ще не граєте,— вимовила заграючи Марфа Єреміївна і, обіпершись високими грудьми, злягла на стіл поруч з Остапом Антоновичем.— Так що ж, хіба не хочете?— зареготала сласно попадая й положила на товсту шию Остапа Антоновича свою ніяк не тоншу руку.

— Треба подумати, я ж за це, Марфушко,— вимовив інтимно Остап Антонович і встав із кріселка.— Ми з вами будемо грати разом! Правда?

— Це не потрібно,— сказала з сумом розсудлива Марфа Єреміївна.— Ваша Параска й очі видере мені,— додала вона і, обернувшись, зупинила Остапа Антоновича якраз тоді, коли він, згадавши про свої обов'язки голови сільради, надівав своє надмірно довге, трохи подібне по попового підрясника пальто, лагодячись залишити попове приміщення.

— Це ще не все,— рішуче зупинила його попадая.— Ви обіщали, Остапе Антоновичу, щось прочитати мені. Пам'ятаєте, ви хвалилися, що пишете якесь спеціальне сочиненіє?..

— П'єску,— відповів Остап Антонович поважно.

— Правда, Остапчику?— сплеснула руками Марфа Єреміївна.— От чудово! А як зветься ваша п'єса?

— Куркуль Дмитро Горлуватий, або від сільради до центру,— твердо й рішуче вимовив Остап Антонович.

— Чудово!— сказала попадая.— Чудово!— повторила вона і зразу ж стягла із Остапа Антоновича пальто.— Огец Серафим поїхав аж на хутори,— додала, як пояснення, Марфа Єреміївна, стягаючи із Остапа Антоновича й піджака.— Так краще буде,— оцінювала вона пророблену роботу і тепер вже зовсім не ховаючи перед ним своїх дійсних намірів.

— Я зараз принесу чайку,— весело закрокувала Марфа Єреміївна.— Чайок з вишнівочкою,— грала очима Марфа Єреміївна.

— Козак із дівочкою,—кинув Остап Антонович тоненьким голоском й пильно глянув на попадю, силкуючись впізнати, яке вражіння справили на неї його досконалі знання на вірші.

— Я завжди твої вірші любила,—відповіла заохплено Марфа Єреміївна на його мовчазне запитання й важко подвигтіла своїм круглим, мов бочка, тілом до іншої кімнати.

— От жінка, та тільки кому попалася,—подумав заздрісно Остап Антонович. Він одвів од неї очі й перескинув їх до вікна. І не встигла ще Марфа Єреміївна повернутися й до кімнати, як Остап Антонович одягся й ще швидше вискочив.

— Параска!—крикнув він до неї не своїм голосом і мерщій подався до сільради.

Марфа Єреміївна лишилася з цього не цілком вдоволена, але, приставивши лоба до вікна й помітивши, що висока й сухорлява аж чорна, Параска Сватючка, навіть не глянувши до неї у вікно, помандрувала з костуром просто до сільради,—заспокоїлася. Вона добре знала Параску Хведірівну, її надзвичайну силу й ту простоту її звичаїв, що дозволяли їй одлупцювати тим костуром першого ж, на кого впаде її гнівне око, і там, де той винуватця їй зустрінеться.

II Остап Антонович героїчно витримує атаку Параски Хведірівни. Остап Антонович Сватюк увійшов до помешкання сільради якраз тоді, коли секретар цієї ж установи, Таня Таранущенко, вийшла із дверей його кабінету і, обернувшись обличчям до дверей, підняла вгору свою руку, маючи, мабуть, на меті в одну мить і саме тоді, коли не було Остапа Антоновича, зруйнувати одно з його найбільших досягнень. Що це було так, свідченням цьому був хоч би той надзвичайний інтерес, що його виявляли до Таніної руки пар із п'ятнадцять селянських очей, і той зляканий вигук Остапа Антоновича, що зупинив Таніну руку якраз

тоді, коли її пальці досягли вже бляшаної дощечки із зазначенням чину та прізвища Остапа Антоновича з трохи незвичайним, сказати б, категоричним застереженням: „Без сповіщення не заходь!“.

— Схаменіться! — вигукнув одчайнО Остап Антонович і, розштовхуючи селян, миттю прискочив до Тані.

— Що ви робите? — запитав він суворо, і, як помітив, що Таня не розгубилася, Остап Антонович перейшов у гнів.

— Це справа не ваша! — крикнув він, а як Таня не звернула належної уваги й на це, його попередній гнів перейшов у страшний гнів.

— Хто вам дозволив це робити? — запитував її Остап Антонович, вище здіймаючи свій голос та одпихаючи Таню від дверей. — Хто, скажіть? — суворо допитував Сватуок.

Таня мовчала. Їй було соромно перед селянами, соромно за Остапа Антоновича, але разом і боляче, шкода за нього.

— Чого ж ви мовчите? — розгнівано вигукнув Остап Антонович до Тані, помічаючи надзвичайну зацікавленість до цього інциденту селян, як і те, що більше з них були, очевидно, за Таню. І, мабуть, не тільки тому, що в даному разі Таня була „жертвою“ несправедливих вигуків Остапа Антоновича, якій завжди співчуває добре людське серце, а ще й тому, що напис той на дверях набрид однаково всім.

— Що ви хотіли зробити? — суворо запитав Сватуок.

— Совєцьку власть ізнїчтожить, — вилетіла з наговпу реплїка на Сватуокове запитання.

Остап Антонович так і кинувся. Обернувшись, він хотів вигукнути щось сердите й непримиренне, але, зустрівшись очима з Параскою Хведірівною, він стримав свій гнів, одразу ж забувши й про Таню.

— Та ти не дуже! Що ж ти, протів власті? — обізвався Махтей Мірошник. — Порядок повинен же бути і при цїй — закінчив він свою думку, одійшовши на кілька кроків у бік.

Остап Антонович подивився на нього ухвальним поглядом, привітно посміхнувся і, боячись, щоб Параска Хведірівна не почала тут же свого суду, поспішив заховатися за двері.

Таня вільна була тепер виконати свій намір, бо заклопотаний приходом дружини Остап Антонович напевне б уже їй не заперечував, більш не піднімала руки до бляхи. Простоявши кілька хвилин і зосереджено обмірковуючи щось, вона, нарешті, вирішила те питання й теж пішла за головою.

— Де ти ночував? Де ти був що до самого вечора ні вдома, ні тут?— почула Таня суворий голос позад себе і, не обертаючись, зрозуміла, що з нею разом увійшла й Сватулька.

— Де ти ночував?— підвела вона вище свій металевий дзвін і, прийшовши до столу, спокійно стала перед Сватулькою.

— Не тут про це,— промовив Остап Антонович.— Не тут, Параско,— повторив він благально.

— А я хочу тут! Ще й двері відчиню, ще й вікна повибиваю!— вигукнула Параска Хведірівна і, враз обернувшись, так стусонула ногою у двері, що вони одлетіли, мов з під татарського тарана.

— Де ти ходиш? Попадю знайшов! Таньку! Тілігентної тобі закортіло!— кричала вона чимраз сильніше, збільшуючи свій крик зворотно-пропорційно до того, як кожне її слово, мов важке каміння, падаючи на голову зрадливого мужа, притискувало його до землі, обезвольючи й безжалісно знищуючи на його виду останні краплини крові, густо завітчуючи йому обличчя холодними краплями поту.

— Дома, Парасю, вдома,— просив її Остап Антонович, не знаючи, що йому діяти й що сказати їй.

— Ти ж додому й не наворачтаєшся,— вигукнула невблаганна Параска Хведірівна, все ближче приступаючи до Остапа Антонович.— Ти ж і днюєш, і ночуєш у них...

— Не мели дурного. Не кажи цього, Парасю,—

поправився Остап Антонович, поволі гузуючи в найдавший куток і найуважніше пильнуючи її костура.

Таня стояла мовчки, мовчали й усі селяни. Всі знали, що Параска Хведірівна говорила правду, всі вони тільки що ладні були стати проти Сватука на захист Тані, але тепер, коли справа стояла про безпосередню загрозу та прилюдний підрив авторитету, як це назвав сам Остап Антонович, голови сільради, тепер ніхто з них не бажав, щоб Сватучка довела свої наміри до повного чи навіть часткового виконання. Й саме через це вони ставали на оборону Остапа Антоновича, мотивуючи свій перехід тим, що „всі баби однакові, а Остап Антонович така людина, як і всі“.

Остап Антонович відчув одразу цю зміну в настрої і, звівшись рішуче на ноги, він висловив ту свою формулу, що лишилася жити ще довго не лише серед його односільців. Виступивши з-за столу і найсміливіше приступивши до дружини, він категорично заявив:

— Як ти смієш підривать совєцьку власть і партію комуністів своїми необдуманими тезисами? Я, ежелі ти не зійдеш з дороги, так зараз звіздону тебе за це, що ти аж за третім порогом гавкнеш! — Але ефект Сватукової промови прийшов не одразу. Причини цього полягали в тому, що відстала й нерозвинена, як її характеризував Сватука, Параска Хведірівна, зачувши такі речі від свого, добре знаного нею, чоловіка, не зорієнтувалася тієї ж хвилини й не дала потрібної відповіді. Але то було лише першої хвилини, то було, може, навіть найкоротшу мить, бо за другу Параска Хведірівна одступила на крок від столу і, звівши аж до стелі свого костура, прудко пустила його просто Остапові Антоновичу на голову.

Натовп ахнув і стих.

— Ну, щастя твое! — крикнула Параска Хведірівна, перегнувшись через стіл, щоб побачити там чоловіка, і водночас незадоволено позираючи на короткий цурупалок зламаного об стіл довгого костура. —

Скажи спасибі цьому ось столові,— гомоніла вона вже майже лагідно до Остапа Антоновича, намагаючись заспокоїти його й поставити на ноги.

Селяни весело реготали, хто лаявся, голосно спльовував підхваляючи Параску Хведірівну, хто гудив її й дорікав Остапові Антоновичу за його стрибання в гречку. Таня стояла в кутку за дверима цієї невеличкої кімнати і мовчки стежила за Остапом Антоновичем. Вона прийшла до сілради майже з досвіта, приготувала всі поточні питання й чекала на нього до самого вечора, щоб розв'язати їх сьогодні. Але не ці питання були зараз за тему її неспокійних думок. Таня думала про те, що сталося зараз, якого колосального вдару зазнав Остап Антонович. Вона не розуміла Парашиної злості до Остапа Антоновича й не думала про це.

Справжні ревнющі з'являються у людини не тоді, коли вона почуває найбільшу силу до життя, а якраз тоді, коли зів'ялі обсіпаються останні квіти єдиної молодості, чи тоді, коли одно володіє не по праву скарбами іншого, коли двоє в житті спільному не обмінюються рівнозначними вартостями. Такі думки висловлювала не раз Таня Остапові Антоновичу, і він, як їй здавалося, цілком приставав до них і схвалював. Він навіть обіцяв тоді Тані провести ці її думки в своїй п'єсі, а як Таня знала, що п'єсу ту Остап Антонович таки дійсно писав, то й, цілком натурально, цікавилася — виконає він цю свою обітницю чи ні. Остап Антонович обіцяв також показати у цій п'єсі голову окривконкому товариша Пимона Сотника, а також і те, як сам Остап Антонович з людини мало помітної й, можна сказати, людини районного масштабу одразу вискоче аж на округу.

— Я моєю п'єскою всім доведу, хто я є,— говорив він їй кілька днів тому.

Поки Таня згадувала про ці розмови, Остап Антонович узяв Параску Хведірівну за руку і потишеньку вивів її з кімнати.

Таня лишилася сама й, замислившись, помітила, що Святюка немає, лише тоді, як до кімнати увійшло кілька нових людей і один з них звернувся до Тані із таким запитанням:

— Ви культуру розрішаєте?

— Я,— посміхнулася Таня,— а що вам? — запитала вона, пильно вдивляючись, силуючись одразу розв'язати, у яких справах прийшли ці хлопці й ті двоє незнайомих.

— Ми од української капелі! Приїхали за сто верстов у ваше глухе село. Пісні революційні й народні, перед концертами популярна лекція про походження світу та української пісні,— випалив маленький чоловічок у синій чумарчині, сірій шапці і яскравій вишиваній сорочці.

— А ми,— заявив гостро товстий чоловік,— від народнього цирку. Борба і клас важкої атлетики. Приїхали за сто верстов у ваше глухе село. Продали квитки, починать треба, а ці заважають, і представлення сьогодні зірветься.

— Вони конкурують! Усю молодь скликають на свою халтуру і агітують, щоб вона не ходила на концерт,— защебетав маленький чоловік у вишиваній сорочці, перебиваючи представника народнього цирку.— Українську пісню нехтують.

— Це брехня! Ми нікого силою не тягнемо!

— Ні не брехня! Українська молодь з давніх-давен кохається у своїх рідних піснях, а ви її тут агітуєте і тягнете чорт знає куди.

— Брехня!— вигукнув товстий чоловік у капелюсі.— Халтурка,— додав він сердито.

Чоловічок у чумарчині неспокійно крутнувся, вибіг трохи наперед і многозначно заявив:

— Так, значить, ви проти українізації? Значить, ви проти політики народности й нашої партії? Значить, ви...— Але тут його перебила Таня.

— Спокій, товариші,— сказала вона.— Хто ще прийшов у цій справі?

Кілька селянських хлопців „пред'явили“ свої повноваження від молоді громади Ганджів, і швидко виявилось, що всі вони були делегатами тої частини молоді, яка обстоювала цирк проти української капелі.

Представник капелі захвилювався, густо затупцював на місті й, перебиваючи спокійні Таніні запитання, почав щось вигукувати про злісну агітацію циркачів та їхні нечесні заходи.

— Спокій, товариші! Спокій,— заявила Таня і, звертаючись до представника від глядачів, почала їх умовляти відвідувати не тільки цирк, а й концерти української капелі.

Тепер захвилювався товстий чоловік у яскраво-зеленому, зламаному пополам капелюсі. Він нервово запалив запашну люльку і, влучивши зручний момент, запитав:

— А як вони хочуть? — показав він на хлопців.

— Вони повинні організувати молодь так, щоб вона одвідувала і концерти! Не можна ж не відвідувати, коли сорок чоловіка капелі приїхало сюди за сто верстов.

— Треба знати, що ці концерти дадуть для молоді куди більше, ніж якісь там циркові вистави, — нервувала синя чумарчина.

— Не якісь, — перебила його людина в капелюсі. — Клясична боротьба і світові жонгльори. Якісь, може, хористи. Якісь... Але Таня не слухала його. Таня говорила до представників молоді, і за короткий час вони, як видно було, погодилися з нею цілком.

— Маленький чоловічок у синій чумарчині, бачивши такі наслідки, тріумфував, а товстий чоловік у яскравозеленому капелюсі був збитий остаточно.

— Так згода, товариші? — запитала Таня, відчувши повну перемогу свою. — Згода, чи ні? — перепитала вона, помовчавши.

— Згода! — загули хлопці й обернулися, щоб уже йти. Але, дійшовши до порога, вони зупинилися.

— У нас є ще одне запитання, — звернувся до Тані їхній ватажок. — Чи можна вас спитати?

— Будь ласка, — відповіла лагідно Таня.

— А скажіть, Таню, чи у їх, — показав він на чоловіка в синій чумарчині, — є хоч один такий, щоб сам дванадцять пудів як пір'їнку піднімав?

— Немає. Таких у нас немає, — сумно сказав чоловічок у синій чумарчині.

— А такий, щоб голим кулаком шпальний іржавий гвіздок у деревину з одного разу вбив?

— І такого немає. Таких у нас немає, — одповів ще сумніше чоловічок, явно докоряючи хлопця за таку його некультурність.

— Ну, а такий, щоб великий ніж проковтнув, мов слизку локшину? — запитав розпачливо ватажок.

— Немає й такого, — сказав безнадійно чоловічок, підсмикнувши синю чумарчину й широкі штани.

— Ну, так ми, значить, йдемо у цирк, — заявив категорично ватажок, і, не прощаючись, вони поспішили за двері.

Таня стояла мовчки. Вона дивилася на представника української мандрівної капелі й про щось напружено думала.

— Благодарствую! Приходьте до нас, — привітно посміхнувся до неї товстий чоловік і, знявши високо над головою свого зеленого капелюха, він чемно вклонився й поспішно вийшов.

— От культура! От де Україна! — промовила ображено синя чумарка і, бовтнувши довгою фалдою, теж сховалася за дверима.

Таня лишилася сама, бо селяни тимчасом теж розійшлися.

III З поточних мемуарів Остапа Антоновича. Минув не один десяток хвилин, доки Таня заспокоїлася цілком. Несподіваний прихід Параски Хведірівни, те, як вона про неї сказала і як поди-

вилася на Таню, не могло не схвилювати її. Адже сама вона знала про себе краще від Параски Хведірівни, знала вона й Остапа Антоновича, але їхні відносини не давали ніяких підстав Сватулю так ображати її. Правда, Остап Антонович останнім часом пильніше придивлявся до неї, уважніше, ніж було попереду, стежив за тим, як Таня рухалася й що робила, але ж це ще не давало права Парасці Хведірівні так ставитися до неї.

Обмірковуючи всі свої розмови з Остапом Антоновичем та згадуючи все, що було нею сказано на його залицяння, Таня не знаходила там жодного місця, яке могло б викликати докір її сумлінню і бути за привід такого ставлення до неї Параски Хведірівни.

— Просто заздрощі, — вимовила наголос Таня, вирішивши, мабуть, закінчити так ці досить неприємні їй думки, бо, висловивши своє рішення, вона стала до столу й одразу ж заходилася переглядати поточні папери, розподіляючи їх у два різних ворошки. Розіклавши папери, Таня почала їх уважно перечитувати й ставити на кожному з них свої помітки.

В кімнаті було так тихо, що коли з кутка до столу, просто Тані під ноги дрібно й м'яко залопотіла маленькими ніжками сіра мишка, Таня почувала це й тихо ворухнулася.

Мишка зупинилася посеред кімнати й стала пильно дивитися на Таню. Двоє чорних маленьких очей зазирали перед Танею, мов дві чорних найблискупчих цяточки, а сіре хутро її ледве помітно, але часто, здіймалося на маленьких боках — мишка хвилювалася, це було очевидно.

— Дурне мишеня, — сказала Таня і так перелякала її цим, що та тільки хвостиком мелькнула.

Таня встала з-за столу і, помалу ступаючи, наче боячись когось сполохати цим, пішла до вікна. За вікном стояв уже синій вечір. Це той вечір, що його не бачити на весні чи влітку. Такі вечори настають

тільки тоді, коли дерева скидають свій лист і зникають десь вони лише тоді, коли ці ж дерева знову одягаються в той лист.

Таня була трохи сентиментальною дівчиною й любила такі вечори. Вона любила їх за густу, повнішу від найсинішого моря синь, за якусь тиху журу, за те, що такі вечори нагадували їй про далеке, давно покинуте нею, за для тутешньої праці, місто. Ця синь нагадувала їй заводський цех увечері, коли там провадиться електрична зварка металю, робітничу околицю, де надзвичайно високі паркані і низькі, що ледве виглядають з-за тих парканів, збудовані дрібними власниками будиночки. Таня знала, що половина житлоплощі в тих будиночках тепер заселена робітниками і друга — старими господарями. Вона знала також, що далеко-далеко на північ, у замурзаному, мов невмиваний чабан, робітничому Харкові живуть її батьки. Вони живуть теж на околиці. Вони живуть теж у такому маленькому будиночку і десь щодня, певно, згадують про Таню.

— А чи ж згадують? — запитала вона з сумом. За цим Таня пригадала, як, повертаючись щодня з міста додому, вона одчиняла стару віконницю і тихо, щоб не розбудити господарів, стукала до батька. Він, повернувшись із заводу, завжди сидів до півночі над книжками, бо дав зарік своїм товаришам навчитися „всіх примудростів“ і в свої сорок п'ять років.

— Хіба тільки вам учитися? — обурювався він на Таніні протести, за його надмірне зловживання своїм здоров'ям.

— Хіба я буду спати так, як оці ось хаврахи, — показував він за сусідню стіну, де щодня ніяк не пізніше як з дев'ятої години лягали спати.

Таня погоджувалася з батьком. Вона знала, що з робітничої околиці, де жили її батьки, до центру трамвай іде лише десять хвилин. Знала, що в центрі щоденно з раннього-раня далеко за північ іде гаряча, вперта діяльність величезного робітничого

колективу. Вона також знала, що більшість найважливіших вирішальних засідань починалися саме тоді, коли покотом лягали обивательські околиці.

Замислившись, Таня забула про свої наміри — переглянути матеріяли — і, згадавши тепер, одразу ж повернула до столу.

За стіною бумкало на кількох клявішах піяніно, і церковний сторож, тричі ударивши у дзвона, — сповістив про свій прихід на нічну варту.

Таня розгорнула свою записну книжку й хутко пробігла очима:

„1) Насамперед організувати колектив“.

„2) Провести передплату на позику, селяни, вчительство, колективи“.

„3) Компанія боротьби із самогоном — обов'язки“.

„4) Організувати комсомольський осередок, — групи, актив...“

„5) Своєчасне виконання продподатку“.

„6) Насадження лісу, племінний кнур, роля в селі племінного бугая...“

„7) Повести підготовку боротьби з досвітками, мордобоем, лапанням“.

„8) Прочитати лекцію про аборти (веретено, іржавий гвіздок“.

„9) Організувати молочарське товариство, перевірити єство, кредит“.

„10) Лікнеп, репертуар сельбуда, роля в „Назарі Стодолі“.

— А треба все зробити, — подумала Таня, закінчивши своє читання, і озирнулася.

В кімнаті було напівтемно. Маленьке світло кривої лампи ледве освітлювало Таніне, схилене до столу обличчя, руки і невеличку записну книжечку, яку вона тримала в руках. В кутках стояли товсті стовпи найгустіших тіней і за вікном, легко здригаючи на вітрі, тонко рипіла віконниця.

Таня посиділа якусь мить, мов прислухаючись до того рипіння, по тому одіклала книжечку й одчинила

шухлядку стола. Повагом почала перебирати старі, закинуті сюди Сватуком папери, які давно вже чекали на виконання. Вона взяла до рук один з них, трохи відмінного від інших формату, і зупинилася на ньому довше. Він був справді незвичайний й зовсім несподіваний для Тані. Це був лист Остапа Антоновича Сватука. Писано його, як показувала дата, зовсім недавно. Листа адресовано, певне, до Сватукового товариша, що жив у Глухові. Про це свідчили перші ж рядки. Лист цей був досить довгий і дуже цікавий.

Таня розгорнула його, подивилася і, повагавшись, почала читати.

„Любезний земляче і куме, Ананію Пилиповичу, — починався лист, — я тобі давно не писав. Не писав я тому, що там, у вашому центрі, всі люди дуже зайняті, багато мають обов'язків і т. ін. Я не писав тобі ще й тому, що сподівався на твої заходи. Тепер я вже бачу, що діла з цього не буде, що мені треба власними руками здобувати собі право (правильно про це сказано в інтернаціоналі!). Ти знаєш, любезний куме мій, Ананію Пилиповичу, що я давно вже хочу вирватися із Ганджів, бо тут воно хоч і почот, хоч і пошана, але в такому масштабі, що про це не варт і говорити. Це не те, що я хочу. Я здатний на велику роботу — ти це визнав сам ще тоді, коли я видав тобі довідку у тому, що ти старий комуніст (ну й сміху ж було, я ще й досі не можу не реготати, як ізгадаю!), яка тобі потрібна була для чогось, — щоб поступити на службу чи для ручательства якогось. А тепер от вийшло, куме, напакі! Ти працюєш у центрі, маєш добрі гроші, почот, чисту роботу і, може, по двічі на день ходиш там у театри і кіна, а я тут так просто гибію! Ти знаєш, конечно, що Ганджі теж центр, але, звичайно, меншого масштабу, і мені тут стає, як би тобі сказати, скучнуvато“.

Таня почула якийсь гуркіт у снігах, підвела голову і пильно прислухалась, але, переконавшись, що там

не було нікого, вона легко посміхнулася й знову нахилилась до листа.

„Да, тут є, браток, одна бабця. Ну й бабок же, браток, просто корольок! Вона приїхала до нас швидко, як тільки ти поїхав у центр...“

Таня захвилювалася, трохи підвелася над столом і, вже нервуючи, читала далі.

„Але вона, брат, така, що ні рукою! Все визнає, ніякої любови каже і щоб там сімейственості із шлюбом і дітьми не треба, але як тільки до спідниці, так, брат, так хвицоне, що не знаєш куди й тікати! Це, браток, не те, що Марфа Єреміївна. А дівчина ж, ну просто корольок тобі, у чихотку мене зажене...“

Таня ледь-ледь посміхнулася. Пригадала, як з нею останнього часу поводився Остап Антонович, і, зрозумівши зараз, що вона дуже помилилася в його оцінці, кинула собі докір. Але ця думка промчала швидко, як вітер, й не зупинившись — десь вилетіла — лист був куди цікавіший.

„Ти, брат, і не знаєш, Ананію Пилиповичу, які тепер я пишу інтересні вірші! Учора, брат, Марфа Єреміївна один читала і сказала, що я вже й батька Тараса перегнав. Вона, брат, сказала таке, що я тепер решительно і остаточно хочу до центру. Вона, брат, Ананію Пилиповичу, сказала на мене, що я просто таки геній, самородок і що з мене буде щось велике, таке, як наш батько Тарас або ще трохи й більше! І як сказала вона мені оце, так я аж почервонів, упрів і не знав, куди мені й бігти.“

Пішов я тоді до сільради, приходжу, аж там Танька. Сів я біля неї, витяг віршу ту, прочитав голосно та й мовчу. І вона, брат, мовчить. Мовчить та все папери ті, що з центру перечитує, одмітки ставить і в чергу їх складає.

„Оце, каже, Остапе Антоновичу, щоб завтра все було виконано“. Ніби й не читав, ніби й не чула,

халера. Що ж? Я тоді до її серця. Так то й так кажу, Марфа Єреміївна сказала, що я вже просто геній.

„За що?“ — питає вона, окаянна.

Та за цього ж вірша, — кажу я їй. Вона ж, як зарежоче, як скоче з місця та як піде тим реготом по всій кімнаті. А мені аж знову піт по всьому тілі виступив, куме.

„Скажіть Марфі Єреміївні, що вона геніяльна дура!“ — кинула ця куцохвоста Танька, заціпивши свій регіт.

Я, звичайно, образився страшенно, пошти що перестав здоровкатися з нею і не знаю, чим воно й скінчиться, любезний Ананію Пилиповичу. Да. А тепер я маю планок. Я придумав його давно і вже в жизнь потроху почав проводити, та все ждав: може, таки ви там, куманьочок, щось для мене зробите. Ви ж із товарищем Пимсоном Сотником в одній установі працюєте, щодня одними дверима входите і виходите і чай п'єте, як ви писали, на всіх засіданнях за одним столом. Думав, що ви таки нажмете кнопочку і висунете якогось там Сватука в центр, аж воно зовсім не так, забули, мабуть, Ананію Пилиповичу? Та в мене тепер на це є свій планок! Я, брат, таке встругну, що на увесь есесер одразу ж прославлюся. Я тут, куме, п'еску одну пишу. У ній я всі ідейки викладу. Тільки ти неодмінно пришли мені докладне соціальне походження товариша Пимона Сотника. Я, конешно, догадуюся, що він, як і я, бідний селянин, яле я хочу знати досконаліше. Заглянь там, куме, у його анкетку. Крім п'ески, я йому тут пам'ятничок думаю спорудити. Уже й скульптура на ці дні договорив, матеріял є і карточки всі! Чого не вистачить з них — скульптур з мене буде доліплювать. Ти ж знаєш, як я подібний до товариша Пимона Сотника! Як брати, як дві краплі води!“.

Таня одхилилася, весело зареготала, озирнула похапцем кімнату й знову продовжувала:

„Я поставив собі за головну мету перебратися
таки у центр і буду там! Якщо не вдалося вам,
Ананію Пилиповичу, провести ваших планків нащот
мене, то вже ці мої плани такі, що я буду таки у
Глухові і не так собі, щоб там завідувати якимсь
відділом,— освітою чи міліцією,— а буду за члена
окружного виконавчого комітету. Це мені зробить
моя п'єсочка, яку я цими днями вже допишу, та той
пам'ятник, що його я поставлю товаришу Сотникові
і запрошу його самого урочисто зняти покривало із
свого погруддя. От він буде вражений! Але умова,
куме: про це нікому ні чичирк — мовчать, і якщо то-
вариш Сотник не буде виявляти великої охоти їхати
до нас на відкриття пам'ятника, так ви там, Ана-
нію Пилиповичу, підкрутіть, умовте його. Скажіть,
що пам'ятник одкривається Т. Г. Шевченкові. От
буде він вражений, а я тоді зразу на підвищення!“ —
закінчив свого листа Остап Антонович, певно уя-
вляючи вже той момент, коли буде проголошено
відкриття пам'ятника і з погруддя знімуть полотня-
ний лантух.

Таня згорнула листа, поклала його на місце і
сумно зідхнула.

В сельбуді, що був напроти сільради, через ви-
гін, давно вже горіло світло. — Таня мала поспішати
на збори молоді, необхідно було сьогодні ж вирішити
справу з організацією осередку.

IV Тріумфальний похід Остапа Антоно-
вича. Подружжя Сватюків ішло помалу. Може,
тому, що поспішати їм було нікуди: Остап Антоно-
вич не збирався сьогодні нікуди, бо вдома очікувала
на нього негайна робота у зв'язку з приїздом скульп-
тора, а Параска Хведірівна й поготів! Куди їй
було поспішати, коли в радіусі своїх відвідувань
вона мала сім найближчих дворів, а надворі якраз
заходив вечір, — час, коли можна зовсім вільно піти
з дому й відвідати першу-ліпшу господиню із тих
семи дворів. Вона йшла не поспішаючи, ледачувато,

переступала з ноги на ногу, пильнувала шляху й обминаючи глибші баюри. Щоб перескочити їх, Параска Хведірівна іноді бралася сухими пальцями за чорні паколи не дуже високого тину, що хвилястою лінією відділяв низку огородів від цієї вулиці.

На вулицях було порожньо й тихо. Остап Антонович давно не вертав додому у такий час, і те, що він ішов сьогодні, чомусь непокоїло його й хвилювало.

— Що вона буде мені казати? — думав він, скося поглядаючи на Параску Хведірівну, що йшла поруч. І те, що дружина мовчала і не виявляла найменших ознак свого настрою, трохи хвилювало Остапа Антоновича. І не тому, що він передчував неодмінну неприємну розмову із Параскою про попадю чи Таньку — до цього Святюк давно вже звик — Остап Антонович сумував з іншого. Він пішов сьогодні на роботу не з дому, Параска Хведірівна його не годувала, і те, що шлунок його, окрім кількох огірків та картоплі в колушках, від самого ранку нічого не бачив, — не могло не впливати на Святюкові думки. Остап Антонович думав зараз так, як думають десятки тисяч йому подібних і неподібних Святюків. Остап Антонович міркував, чи нагодує його Параска Хведірівна. Він, розуміється, не міг навіть уявити, щоб вона не виконала цього свого найголовнішого, на його думку, обов'язку кожної жінки, як не міг він уявити й того, щоб Параска Хведірівна, наприклад, увечері пішла не до якоїсь сусідки, а саме до якогось сусіди. Він навіть не думав про це ніколи! Параска Хведірівна добре виконувала свої обов'язки акуратної куховарки, матері чотирьох білоголових дітей, що всі пішли в чоловіка та іноді, і саме тоді, коли Остап Антонович приходив додому трохи раніше звичайного, — до цих щоденних неодмінних обов'язків з неї вимагався ще один. І вона виконувала його теж мовчки, без захоплення й байдуже, так само, як готувала обід, мила такі досить подрану хлопчачу білизну чи замітала хату.

Схвилюваний тією неясністю, яку готувала йому дружина, Остап Антонович, натурально, не міг очікувати доти, доки Параска Хведіривна заявить йому сама. Він зробив крок наперед, бажаючи порівнятися з нею, і вже одкрив рота, щоб вимовити м'яке й незвичайне „Парасю“, як наміри його було враз розбито страшним несподіваним вигуком.

— Ньо! Ньо! Ньо! — гукав одчайдушно чийсь голос, і в інтервалах поміж цими страшними вигуками Остап Антонович чув важке гупання кійком по чомусь живому, певне, по коняці, бож вигуки ці стосувалися, безумовно, коняки.

— На бакаї застряли, — кинула Параска.

Остап Антонович повеселів. Почувши несердитий Паращин голос, він охоче приєднався й до її висновків.

— Дурний хазяїн, — сказав він, мабуть, маючи на увазі саме густі удари ломакою по конячій спині.

— Такий, як і власть, — заявила категорично Параска Хведіривна. — Усю ж осінь гибнуть тут люди, об'їхати нікуди, а загатити на півдня роботи, — пояснила вона свою оцінку чоловікової діяльності.

— Ми, Парасю, не таке тут зробимо! Бакай і сам вимерзне колись, а те, що я зроблю, лишиться на все життя. Доки буде земля і наші Ганджі, — враз захопився Остап Антонович.

Параска Хведіривна скоса глянула на чоловіка і нічого не сказала: не вірила йому, чи, може, не хотіла розмовляти.

Остап Антонович помітив її недовірливе ставлення, навіть зневагу якусь до його повідомлення, захвилювався і, затримуючи її за руку, сказав:

— Ти, Парасю, мале образування маєш! Ми тут таке вступимо... На увесь есесер буде... Але дальших слів Параска Хведіривна не розібрала: їх покрив найжорстокіший матюк того, хто потрапив на ніч замість додому до глибокого ганджівського багна.

Подружжя якраз порівнялося з ним, і Остап Антонович цілком ясно побачив, що коняка та вже лежала. Вона пірнула зовсім у баюрну яму — зверху стирчали лише голова і лівий клуб. Бричка теж осіла туди — над баюрою видно було тільки тої ручиці та четверту господар тримав у руках. Він немилосердно гатив нею коня по голові й з страшним обуренням вигукував найнепрстойніші, многогранні й багатокольорові прокльони на адресу всього світу.

— Може б, ти трохи тихше лаявся, — справедливо зауважив Остап Антонович тій людині, бажаючи захистити цим дружину від лайки та показати до неї повагу, а також і свою вихованість.

Але Параска й цього ніби не помітила.

Та Остап Антонович не хотів здатися. Не з тих був Остап Антонович. Чуючи, що селянин не переставав лаятись, він ще кинувсь якесь слово й зупинився.

Селянин почув його, вирівнявся і, пильно придивившись, упізнав Сватука.

— Це ти, — власть паршивая, — крикнув він і, замахнувши ручидею, так уперезав Остапа Антоновича, що він ледве не впав.

— А щоб ти й не виліз звідти, — крикнула Параска Хведірівна, пославши тому, хто ворухився в багнові, той цурупалок, що несла його ще із сільради.

— Кого ти б'єш! — вигукнула вона суворо.

— Ой, — крикнула людина з багна і зразу ж змовкла.

Параска Хведірівна постояла трохи і, як переконалася, що людина, упавши в багно, підвелася, звернулася до Остапа:

— Підтягай халяви! Та швидше!

Остап Антонович незрозуміло подивився на неї, хотів заперечити, але скорився й наказ її виконав.

— А тепер лізь! Поможі йому витягти коняку, — повторила свою категоричну директиву Параска

Хведірівна і, пославши чоловіка, побрела багнюкою й сама за ним.

— Та ти ж, п'яне стерво, й черезсідельника не одпустив, — лаяла вона господаря, заходжуючись рятувати коня. — Держи, — гукала Параска Хведірівна, немилосердно кленучи і господаря й Остапа Антоновича.

Вони мовчали і покірно виконували всі її розпорядження.

І коли за якісь півгодини коняку з бричкою було врятовано, Параска Хведірівна знов підтягла довгі халяви своїх юхтових чобіт і тихо похилила додому.

Остап Антонович пішов за нею слідом.

Вдома Параска Хведірівна ніби одразу подобришала, заговорила з Остапом Антоновичем лагідніше й м'якше.

Прислухаючись до того, як вона говорила з дітьми і як з ним, Остап Антонович не міг не помітити того, що його дружина забула про всі його провини, забула, з яким настроєм вона прийшла до сільради, й за те, як зустріла його там... Зміни в її настрої були очевидні.

„Істинно, жіноче серце, — мед, — подумав Остап Антонович. — Хто після цього мені скаже, що жінщина буває найлютіша тоді, коли її зраджують, і що вона за це ніколи не прощає — той буде першим брехуном, — думалося Остапові Антоновичеві. — Принаймні про мою дружину я цього ніколи не скажу. Я оціню її поведінку як слід. Вона справді дружина шляхетна й така вірна“ — міркував про свою Параску Остап Антонович. І хто знає, до чого б він дійшов у своїх висновках, коли б рівний біг його мислів не порушила сама Параска Хведірівна.

Завваживши, що Остап Антонович зосереджено мовчав уже кілька часу, як і те, що він, не звертаючи уваги й не помічаючи того, що робилося в хаті, блукав очима й мислями невідомо де, вона кинула поратися, вирівнялася на весь свій немалий зріст й суворо вигукнула:

— Ти думаєш, що я забула? Думаєш, що на дурну напав?

Остап Антонович похотіло обернувшись до неї широке руське обличчя і з несподіванки мовчав, безсилий щось одповісти.

— Чого ти вирячився? Не пізнаєш? Попада! Хіба не бачиш? — майже закричала Параска Хведіривна.

— Парасю, — промовив тихо Остап Антонович. — Парасю, чому ти на мене кричиш?

— Я кричу? Та хіба я кричу? А вона, твоя... ангельським голосом? Вона, як сопілка та, — вигукнула Параска Хведіривна, розбиваючи шент чоловікові думки.

— Парасю, заспокойся! Заспокойся, я думаю всім про інше, — говорив далі Остап Антонович.

— Про Таньку, значить? Про ту, що ото спідницю, аж до пояса піднімає та показує всім своє добро?

— Я думаю, що ми зробимо на селі. Я думаю зараз Парасю, як ось незабаром я перейду в город, заберу тебе, діток і заживемо там по-новому. Тихо й лагідно. Ти даремно гніваєшся. Тая не мені пара, а та теж чоловіка має.

— Так їй же, суці, мало одного. Чужого собі тягне, ще й чужого їй хочеться... — захвилювалася Параска Хведіривна.

— Заспокойся, Парасю!

— Не заспокоюся, доки ти мені не скажеш, я, чи вона! — підбігла до нього Параска Хведіривна. — Я, чи вона? Я, чи вона? — повторила вона кілька разів і запитально зупинилася перед Остапом Антоновичем.

— Ти, — сказав без вагань Остап Антонович.

Параска Хведіривна полегшено зідхнула і, певне, повіривши чоловікові, миттю ж повернулася до плити: з неї розліталася гаряче шкварчання, сповіщаючи, Остапа Антоновича, що картопляна вечеря буде смаженою як слід.

За кілька хвилин Параска Хведіривна лаштувала гарячу сковороду, клала ложки й весело оповідала

чоловікові про різні дрібниці. Він слухав її, стверджував її думки похитуванням голови й мріяв про те, що мало одбутися за кілька часу. Остап Антонович думав, ще завтра, а може, що й сьогодні до Ганджів приїде із міста спеціально запрошений ним скульптор. Викликано його офіційно для виліплення погруддя Т. Г. Шевченка на пам'ятник у Ганджах, але, викликаючи його, Остап Антонович мав на увазі вчинити щось більше, значиміше й головне сучасніше, не шаблонне.

— Хіба по наших селах мало ще пам'ятників Шевченкові? — думав він. — Хіба чогось убуде чи додасться до наших Ганджів — буде чи не буде збудовано тут пам'ятника? Хто від цього вирає? — запитав себе Остап Антонович, одразу довівши всю безпідставність і безплідність такого пам'ятника.

Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов і тієї щасливої думки, що підняла його одразу над усіма ганджівськими громадянами й зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині. Україна, Білорусь, Закавказзя, увесь есесер заговорив про Остапа Антоновича в один день, а разом з цим про Остапа Сватука узнав і весь світ. В Ганджах же після цього випадку дві найщасливіші слова — „Остап Антонович“ — не сходили з уст кожного хоч трохи радянського громадянина.

— Ти знов про щось думаєш? — запитала Параска Хведірівна, помітивши його надмірну заклопотаність та ту безпідставну байдужість, з якою Остап Антонович поставився до смаженої картоплі.

— Придумав план, — сказав Остап Антонович. — Я доведу всім, що не більше як за три тижні я буду працювати в центрі. Я придумаю такий планок, що ех! — не закінчив Остап Антонович.

Параска Хведірівна, проти звичайного, виявила немалу зацікавленість, але, дослухавши його, сказала:

— Це пусте. Пам'ятник пам'ятником, а голову треба мати.

— Але ж, Парасю, товариш Пимін Сотник дуже подібний на мене, — зауважив Остап Антонович.

— То й що ж з того? — запитала вона.

Остап Антонович пильно подивився їй в обличчя і голосно, трохи зневажливо зареготав.

— Чого ти регочеш, Остапе? — спитала ображена дружина.

— Того, що ти нічого не розумієш! Скульптор же буде ліпити погруддя з мене! Називатиметься воно Пимін Сотник, а щитатиметься, що з мене виліплено, що то я, голова Ганджівської сільради, товариш Остап Святюк.

— То й що ж з того? — ще з більшим здивованням повторила своє запитання Параска Хведірвна.

— Те, що Сотник був та й немає. Про нього забудуть, а Святюкові буде пам'ятник, доки й Ганджі наші будуть, доки стоятиме світ цей і житимуть у Ганджах люди! Але це ще не все, Парасю! Я зроблю ще одно. Я напишу п'єску. Я напишу, Парасю, п'єску, як голову окрикконкому врятовує від куркульської обурливої руки голова сільради і як потому цього голову сільради посилають правити цілою округою у центр, у Глухів, значить, — захоплено вимовив чоловік. — Я вже пишу її, — додав він на Парашене здивовання.

— Яку п'єску? — насторожено запитала Параска Хведірвна. — Чи ти не збираєшся бува знову з Танькою на помості гопці вибивати?

— Таку п'єску, щоб показати її якраз тоді, коли приїде до нас товариш Сотник, голова окрикконкому. Коли я був, Парасю, на з'їзді, він мене водив у найкращі тіятри и показував дуже цікаву п'єску.

— Видумуєш, — скептично заявила дружина.

— Не видумую, а кажу правду. Мені набридло вже сидіти у цій провінції, вона не для мене, мене чекає велика державна робота. Поміркувавши ще трохи над чимсь, Остап Антонович кинув столик і, обернувшись кілька разів біля скрині, заклопотано спитав:

— Парасю, чорнило та папір є у нас?

— Отам під іконою, — відповіла вона.

Остап Антонович дістав, що було потрібно до писання, розіклав папір, походив кілька часу по по хаті, зупинився і, звертаючись до дружини, суворо наказав:

— А тепер спать! Забирай дітей і лізь на піч. Лізь без заперечень і негайно. Я буду заразтворити!

Параска Хведірівна здивовано здвигнула плечима і, поскидавши на піч дітей, полізла туди й сама.

За кілька часу вони вместилися й змовкли.

Тоді Остап Антонович сів до скрині, підпер однією рукою свою надмірно велику голову і швидко, почав писати.

У Остап Антонович агітує населення за індустріялізацію. Другого дня Остап Антонович прийшов до сільради куди раніше, ніж завжди. Причини такого несвоечасного, сказати б, приходу були не тільки ті, що Остап Антонович ночував дома, а, йдучи до сільради, він не завернув по дорозі до Марфи Єреміївни, як це траплялося дуже часто. Причини цього були значно глибші. Це видно було з усього. З того, як Остап Антонович якось особливо поважно ступав, як він рівно, ніби на муштрі, тримав голову й з того, як горіло молодечим захопленням його широке, завжди рожеве обличчя. Воно було сьогодні якесь особливо радісне, червоне, і те, що на ньому ледь-ледь лиснів теж рожевий і дрібненький, мов огірок — пуп'янок, ніс, не переконувало, мабуть, нікого у реальності, бо ніс той глибоко пірнав поміж двома яскравими, товстими, наче пухлими, щоками, ще більше підкреслюючи цю реальність обличчя. Тому, розглядаючи рідкі, рудуватої фарби вуса Остапа Антоновича, кожний повинен був неодмінно переконатися, що вуса Святюкові росли не зовсім на своєму місці, а обличчя його було оскільки незвичайними, що здавалось, ніби його механічно перенесено з якоїсь

іншої частини тіла. Словом, воно було дорідним, дебелим і такого розміру, що цілком входить під селянське опреділення, вкладене в коротку формулу: „На йому хоч конем грай“.

Але, якби рано не прийшов Остап Антонович до сільради, якби він не хапався, поспішаючи та прийти раніш від товаришки Тані, секретаря сільради, він не міг. Це з'ясовувалося тією простою причиною, що Таня поклала собі за завдання приходити ніяк не пізніше від селян, а вони ж завжди сходилися, як тільки починало сіріти. І не тому, безумовно, що мали багато справ до сільради — їх селяни розв'язують дуже швидко й дуже просто. Вони сходилися сюди послухати новин, дізнатися про поточні заходи влади й погомоніти. Впоравшись біля скотини, до якої вони встають як тільки час трохи зверне з півночі, мавже кожний з них сідав до огірків із картоплею чи хліба з салом і, розрахувавшись із цим стандартним меню, ішов до сільради. Тут, у веселому товаристві, в розмовах, що починалися від політики й закінчувалися обурливо-одвертими інформаціями про найсвіжіші статеві зносини, проходять важкі ранки глибокої осінньої чвири.

Але сьогодні за тему їхньої розмови не була політика. Сьогодні відвідувачі мовчали. Очікуючи на те, що мав сказати голова, вони попихували крутий доморослий і важко, повагом спльовували.

Остап Антонович думав про інше. Захоплений тим успіхом, який обіцяла дати його нова п'єса, що звалася „Куркуль Гаврило Горлуватий, або від сільради до центру“, Остап Антонович мовчки дивився в центр людського навтопу й, мабуть, нічого там не бачив.

Оповіді ще з учорашу, селяни посходилися до сільради й покійно чекали на розпорядження.

Остап Антонович мовчав. Розмірковуючи весь ранок над тим, який колосальний ефект викличе його п'єса, він прийшов з цими думками до сільради

і, захоплений ними, він, не чув і не бачив, що діялося навколо.

Мовчала й Таня Таранущенко. І не тому, що їй нічого було сказати чи вона не знала, навіщо скликано сьогодні селян. Таня знала це і, знаючи, чекала, як і про що буде говорити з ними Остап Антонович. Її, безумовно, не цікавила форма цих розмов. Таня добре знала, як розмовляв Остап Антонович, знала, як він може і як він буде говорити. Її цікавило тепер інше. Таня згадувала, що було написано в Сватюковому листі, який заради своєї кар'єри лагодився погнати на роботу сотні селян, виписати на державні гроші дорогого скульптора й будувати нікому не потрібного пам'ятника. Аджеж у селі немає пристойного помешкання для школи, немає сельбуду, лікарня міститься в якомусь сараї, кооперація потребує коштів, млин громадський лишається недобудований, не випикується газет, журналів, немає потрібних книжок...

Але не так думав Остап Антонович! Постоявши якусь хвилину мовчки і помітивши, що натовп чекав на його розпорядження, Остап Антонович прокашлявся і, уважно озирнувши гурт, почав промову.

— Дорогі товариші! — сказав він голосно.

Натовп зворухнувся і, скосивши велике спільне рамено, переступив на іншу ногу.

— Товариші, у нас тепер культурна революція і третій фронт, — додав Остап Антонович і зробив несподівану павзу.

Таня скористалася з неї, покинула кабінет і теж прилучилася до натовпу, непомітно ставши позаду всіх.

— Я закликаю вас до свідомости, до будівництва соціальности, до стройки і відбудівництва. Хто той куркулик і гад, той буде неприменно протів нас, а хто совецький і активіст, той виконить всьоцело, що йому звелить местна власть.

— Та кажи вже, чого ти хочеш, — вирвався із натовпу голос нетерпіння,

— Да-да, правильно. Кажі — підтвердило кілька інших голосів.

Остап Антонович змовк, пильно подивився на того, хто кинув ту репліку і, зневаживши цю цілком доречну пропозицію, продовжував далі:

— Нам, товариші, треба ще багато зробити. Ми пленнікі капіталу...

— Ми капітал беремо в полон, — кинула навпербій Таня.

Натовп зворухнувся, одвернувся від Остапа Антоновича і звернув свої обличчя до Тані.

— От маладець дівка, — сказав чийсь голос, і всі його дружно підтримали.

Остап Антонович гнівно засопів. Зневажений несподіваним втручанням до його промови таким нерозсудливим і несвідомим, як він думав, ставленням селян, він одразу ж підвищив голос й суворо вигукнув...

— Ні, ми ще пленнікі капіталу. Когда ж машини всі увозяться од закордону, а хліб не родить без дошу! Нам треба працювати і працювати. Сказано ж, що нам треба догнать і перегнать. Правда, товариші і граждани?

Натовп мовчав, очікуючи, певно, що на це скаже Таня. Але Таня теж мовчала.

— Правда, спрашую вас? — із серцем запитав Остап Антонович, намагаючись змусити їх на підтвердження. Але селяни мовчали.

— Так що ж, хіба нам не треба догнать і перегнати? Хіба неправильно про це написано? Неправильно, спрашую? — хвилювався Остап Антонович. Але селянський гурт продовжував змову мовчання. Може, кинена Танею репліка, упередження, з яким вони прийшли сюди, чи, може порожнява Сватюкової промови, але щось стояло на шляху до їхнього обопільного порозуміння.

— Так ми, значить, не можемо нагнать і випередити панів? — майже закричав Остап Антонович, украй знервований їхнім зневажливим мовчанням.

— Не можемо? — запитав він одчайнно. — Не можемо, спрашую?

— А чого ж не можемо? — весело відповів йому Махтей Мірошник, просовуючись наперед. — Нам раз плюнуть, — сказав він, дійшовши краю і загадково змовк, зіпершись на довгий, сучкуватий з вишнини ціпок.

— Бачте, товариші, — повеселів Остап Антонович. — Бачте, товариші-незаможники. Навіть цей чоловік, що по-нашому до старательних хозяїнів належить...

— До куркулів, — сказала тихо Таня.

Натовп знову неспокійно хилитнувся, обернувся до дівчини і весело, ухвально заблимав до неї сотнею привітних очей.

— Та ні, брат, він не куркуль, — перебив її Остап Антонович. — Він у колектив перший записався, сам соз організовує і кооперацію підтримує, сознательний і роботящий.

Натовп недовірливо глянув на Остапа Антоновича, перевів очі на замашну постать дебелого куркуля Махтея Мірошника й зацікавився, очікуючи, що мав сказати Остап Антонович.

— Так, значить, доженемо й переженемо, діду Махтею? Можемо ми наздогнати й перегнати? — запитав його Остап Антонович.

— А як же! — відповів підбадьорений Махтей Мірошник. — Ми ж босі, а буржуазія обута! — Нам легше, — серйозно додав він і, утікаючи від Сватюкових очей, прожогом проліз між натовп.

— Це провокація! — гнівно вигукнув Остап Антонович.

Натовп розмашисто хилитнувся й весело зареготав.

— Ну й союзник! От сів ти, Остапе, із ним у сливи, — додав хтось із гурту.

— Я тебе за це в буцугарню! Що ти авторитетність і власть підриваєш! Це тобі не на базарі. Я тебе за цю контр-революцію у пакетик і зразу ж, — мов на огні крутився Остап Антонович.

Але Махтей Мірошник мовчав. Він дивився в землю, чуйно прислухався до того, що говорили його сусіди та Сватуок, і не ворушив жодним м'язом, так, ніби вся промова Сватуокова скеровувалася зовсім не до нього.

Ображений такою вихваткою проти себе, Остап Антонович не міг подарувати її Махтеєві Мірошникові й, домагаючись, щоб той з'ясував щось, вимагав від нього вийти наперед. Але те, що Сватуок дуже сердився, а Мірошник тримав себе зовсім спокійно, зменшувало прихильників першого й збільшувало кількість тих, хто співчував останньому.

— Та вийдіть сюди,— наказав Остап Антонович.

Натовп розтиснувся і Махтей Мірошник без перепон підійшов до Сватуока.

— Так ви мені скажете?— запитав категорично Остап Антонович, не відпускаючи його від себе й на крок.

Але Махтей Мірошник уперто мовчав. Він сумирно дивився Сватуокові в очі, і жодної тіні спокоху чи неспокою не було на його обличчі. Навпаки, пильно придивившись, можна було помітити в його очах прикриту рясними віями злу посмішку, за якою ховався новий дотеп і надії на те, що за нього його охоче підтримає вся громада.

— Чого ж ви мовчите?— гнівався чимдалі більш Остап Антонович.

— Товаришу, Остапе Антоновичу,— долетів Танін голос.— Покиньте з цим! Кінчайте збори! У нас роботи гибель,— підійшла вона до Сватуока.

— Ні, я його примусю зі мною заговорити!— вигукнув у гніві Остап Антонович.— Я його примусю!

Гурт підступив ближче і напружено, з цікавістю, що її бракує навіть дитині до нової цацьки, стежив, що ж буде, явно співчуваючи Мірошникові, до якого зовсім безпідставно на цей раз сікався Остап Антонович.

— Киньте, Остапе Антоновичу,— повторила Таня.

— Я його примусю! Ви зі мною заговорите,— закричав він і взяв Мірошника за плечі.

Але той мовчав.

— Так ви не будете говорити?— страшно крикнув Сватюк.

Махтей Остапович тихо всміхнувся і заперечливо покрутив головою.

— Чого?— вигукнув Остап Антонович.

— Мене ж позбавлено голосу,— відповів він лагідно.

Гурт ніби одразу тріснув, зайшовся страшним реготом і, регочучи, почав розбігатися в усіх напрямках.

— Ну й удаха ж! Ну й дід Махтей, ну й сказав,— долітали до Сваткова репліки захоплення, а він стояв збитий з пантелику, розгніваний і вкрай знервований.

— Остапе Антоновичу! Остапе Антоновичу, киньте цю історію,— переконувала його Таня.— Говоріть, що ви хотіли, та давайте до роботи. У нас справи є негайні. Сьогодні ж хтось приїде ви казали...—

Та Остап Антонович цього не чув. Він стояв рівно, часто блимав рудими віями й ніби чекав, доки вляжеться той страшний, образливий для нього регіт.

— Остапе Антоновичу,— повторила Таня,— кажіть, що ви хотіли, та давайте до роботи— взяла вона його за руку.

— Ну ладно ж!— вимовив загрожуючи Остап Антонович.— Сьогодні всі ви будете возити камінь. Пам'ятник на майдані будемо будувати.

— Кому?— запитав хтось.

— А твоє яке діло? Сказано возить— значить, возить,— обізвав його Остап Антонович.— Що ви, мало ще сміялися?

— Та ти не ображайся, Антоновичу,— сказав сидий дідок.— Ти ж знаєш діда Махтея, а що голосу його позбавлено, так це ж істинна правда,— додав він і, моргнувши до товаришів своїм зчервонілим оком, пішов до виходу.

Пова вікон майнула парокінна бричка і, порівнявши із ганком сільради, зупинилася. З брички підвелася невеличка, закутана в чорне постать, озирнулася навколо й злізла додолу.

Таня підійшла до вікна і, коли та постать недбайливо підбила вгору чорного, з нерівними крисами капелюха, Таня легко впізнала в ній знайоме обличчя провінціального Праксителя.

— Скульптор приїхав, — повідомила вона Остапа Антоновича.

Сватуок миттю підхопився з місця і, як стояв, побіг зустрічати такого бажаного гостя.

За хвилину вони увіходили разом до кімнати, і, низько розкланюючись, скульптор знайомився із Танею Таранущенкою.

— Введенський, — назвав він м'яко своє прізвище. — Георгій Арістарховіч, — почула Таня його притишені, сказані з великою пошаною до себе слова.

— „Товаришка Таня“, — кинула дівчина, мабуть, щоб вдарити несподіваним дисонансом, і, майже вивіривши від нього руку, пішла до дверей.

До сільради якраз тепер зайшов товариш Сизін, перший секретар комсомольського осередку села Ганджів, якому Таня встигла розповісти не тільки про Сватукового листа. Він знав, що сьогодні до Ганджів мав приїхати скульптор.

„Я прийду хочу хоч одним оком глянуть. Зроду не бачив ще живого скульптора, — говорив Сизін учора і Таня не заперечувала.

— Де ж наш герой? — запитав Сизін, узявши теплу Таніну руку, безнадійно одшукуючи Сватука.

Таня показала на кабінет.

— Він сьогодні лагодиться поїхати в Глухів. Хоче, як він сказав, ще раз подивиться на голову окрикконкому.

Сизін глянув на Сватуків кабінет і ледь-ледь посміхнувся.

VI Щасливе повернення Остапа Антоновича з Глухова. Параска Хведірівна довго поралася біля печі, годувала дітей, і аж тоді розбудила Остапа Антоновича. Він пізно повернувся з Глухова і, дуже стомлений далекою дорогою, повинен був, на її думку, добре відпочити.

Параска Хведірівна з натури була людиною доброю, уважною дружиною і, не зважаючи на всі, сказати б, вибрики Остапа Антоновича, от як, наприклад, із Марфою Єремійовною, любила свого чоловіка. Цю любов до нього вона викохала протягом п'ятнадцяти років їхнього подружнього життя, загартувала її в його зрадах і виплекавши, не хотіла розлучатися з нею.

Параска Хведірівна підійшла до ліжка, на якому спав Остап Антонович, і вражено зупинилася.

— Що з його вусами? — запитала вона вголос, помітивши, що вуса Остапові Антоновичу помітно подовшали й стали трохи чорнішими. Не вірячи собі, Параска Хведірівна нахилилася ближче і, придивившись, легко впізнала, що вуси Остап Антонович наліпив собі.

— З якої речі, — сказала вона розпачливо і гнівно шарпнула чоловіка за руку.

Остап Антонович поворухнувся, але не прокинувся і, мов навмисне, повернув до неї другу скроню.

— І тут щось! І тут він наліпив, — зупинила Параска Хведірівна свої очі на його правій сквиці. — Ну, до чого воно тобі? Ну, навіщо воно тобі? — з сумом запитувала дружина, пильно розглядаючи велику, штучно наліплена родинку.

Придивившись пильніше, вона впізнала в ній щось знайоме, кинула Остапа Антоновича, й одразу перевела очі на стінку.

Там серед численних фотографій висів знімок голови окрвиконкому товариша Пимона Сотника. Пильно розглянувши його, Параска Хведірівна безпомилково встановила, звідки саме прийшла на Остапа Антоновича та штучна родинка.

— Може б, чоловік її з охотою здер та не може,— з жалем сказала Параска Хведірівна, розглядаючи малюсеньку, як крапка, родинку на фото з товариша Сотника,— а ти наліпляєш,— обернулася вона до сонного чоловіка. І, сказавши ще щось не дуже образливе, але й не дуже приємне, Параска Хведірівна повернула свої очі знову до стіни. Але на цей раз вона зупинилася не на фотові голови окрикконкому. Параска Хведірівна почувала якусь нез'ясовану образу з того, що зробив собі Остап Антонович і, кохаючи його, вона цілком натурально шукала якогось виправдання чи, принаймні, заспокоєння. І, як звичайній людині, для її спокою та щастя треба зовсім небагато, то й Параска Хведірівна хутко знайшла його.

Поминувши своїми гострими очима десятки різних фото, вона зупинилася на одному і, зупинившись, мов прикипіла. Та й було з чого їй захоплюватися! Це було фото з Остапа Антоновича, фото, яке він прислав їй у перші ж місяці їхньої розлуки, коли після одруження він пішов служити до царської армії.

Параска Хведірівна довго дивилася на нього і, любуючись, не могла одірвати очей.

— Кінь який,— прошепотіла вона захоплено, уявляючи того коня в дійсності.— Басує, з ніздрів дві цівки вогняних вилетіло, з-під копитів ніби вогнений пил летить і гауздечка, мабуть, золота. А шабляюка в руках он яка,— зідхнула Параска Хведірівна, легко обдурена дешевою бутафорією провінційального фотографа.— Остапчику,— вимовила вона ніжно і знову підійшла до ліжка.

— Паша?— здивовано запитав чоловік, розплющив очі і озирнувся, немов не вірячи, де він.

— Що, ти не впізнаєш?

— Та знаєш, Пашо, я так ізвик до номерів у готелях, що просто не віриться,— одповів Остап Антонович.

— Та хіба ж там так уже й добре?— здивовано запитала дружина.

— У-у-у, замечательно! Редко, Пашко! — підвівся Остап Антонович. — Чай, сахарь і какаво — усе тобі на місці; ти пан-паном і гроші в кишені! Страсть, як там добре!

Параска Хведірівна подивилася на нього пильніше, заклопотано глянула по хаті і, нарешті наважившись, запитала:

— Що з твоїми вусами, Остапе?

Остап Антонович не одповів їй. Він підвівся на ліжку, дістав із бокової кишені піджака пакет із фотографіями, витяг звідти одну і мовчки, багатозначно посміхаючись, подав її дружині.

— Це останній знімок товариша Пимона Сотника. Скажи, Пашко, хто це? Я, чи він? Е, та ти й не впізнаєш! Не впізнаєш, — захоплювався Остап Антонович.

— Не можу признати, що між вами є щось спільне, — промовила холодно дружина. — Це мужчина який, а ти...

— Трошки лоб у мене нижчий — це правда, Пашко, але я ж підголюю його! Це правда, про це мені казала й Марфа...

І тут захоплення Остапа Антоновича увірвалося.

— Значить, ти вже й з нею радився, — з обуренням запитала Параска Хведірівна і сильно хряпнула по полу кулаком.

— Ні, — збрехав Остап Антонович. — Я заходив якось і вона казала, що коли б мені не лоб, то я був би в точності схожий на голову окривконкому. Лоб заважає, один лоб, — повторив кілька разів, не знати для чого, Остап Антонович, і як помітив, що дружина трохи заспокоїлася, він заклопотано спитав.

— Що скульптур не приходив ще?

— Він швидко буде. Приходив учора і сказав прийде раненько, — з сумом закінчила дружина.

— Тоді подай мені живенько штани. Треба приготуватися як слід. Він сьогодні почне ліпити. А каміння навозили багато?

— Хіба ти не бачив?— запитала без співчуття дружина.

— Я бачив, але вночі не видно. Багато?

— Багато на тебе лайок чула, а чи багато каміння навозили— сам побачиш,— одповіла Параска Хведірівна, подаючи чоловікові штани й над чимсь розмірковуючи. Помітно було, що її щось дуже хвилювало, але що саме— вона не говорила.

Походивши якийсь час з тими думками й переконавшись, що Остап Антонович не мав наміру нічого змінювати з того, що намітив, Параска Хведірівна підійшла до чоловіка і м'яким, майже благальним голосом, спитала:

— Остапе, як же бути нам із сусідами?

— А що?— весело запитав її Остап Антонович.

— Соромно ж! Ну, як хто побачить тебе отаким? Усі ж знають, який ти був...

— Що саме?— широко здивувався Остап Антонович.

— Та вуса, цятка оця чорна на щоці, ботинки, як дві качки, соромно ж буде і в вічі людям глянути...

— Забобони!— одповів різко Остап Антонович.— Хай кожний живе так, як йому подобається.

— Ну, а як прийде хто до нас та побачить,— із спокоєм у голосі запитувала Параска Хведірівна, домагаючися від нього цілком конкретної відповіді.

— Нехай бачить,— непохитно одказав Остап Антонович.

— Знаєш, що, Остапку... Я не буду нікого пу-
скати. Скажу— ти хворий або що...

— Але ж я буду в сільраду ходити?

— Отаким?— ще більш здивувалася дружина.

— Таким!— різко одповів Остап Антонович.

Параска Хведірівна змовкла. Вона бачила, що Остап Антонович непохитно стоїть на своєму, що їй його не переконати й не повернути на щось інше. Скорившись на цю неминучість, Параска Хведірівна, кинула чоловіка й заходилася поратися по хаті.

— В хаті треба все попереставляти. У нас дуже по-селянському. Треба, щоб хоч трохи було, як у прилічнім домі,— наказував Остап Антонович, підводячись на ліжку.

Параска Хведірівна запитально глянула на чоловіка й, нічого не одповівши йому, знову нахилилася до лаханки.

— Мисник з мисками треба геть винести. Лаву теж, скриню викотити на серед хати, піч завісити рядниною, а дітей треба до сусідів, чи до бабусі на ці дні одправити,— додав Остап Антонович, устаючи з ліжка.

Параска Хведірівна мовчала.

— Ти чула?— запитав він, підвищуючи голос і погрожуючи дружині.

— Чула!

— Ну, так чого ж ти мовчиш?

— Не хочу того робити!— рішуче заявила дружина.

— Як не хочу?— вигукнув Остап Антонович.— Як ти смієш так говорити? Як ти можеш так говорити?

— Чого ти кричиш?— розгнівалася Параска Хведірівна.— Я тобі не попадаю! Там кричи. Малу знайшов?!

— Ти знов із попадаю! Я ж тобі скільки раз говорив,— обурився Остап Антонович.— Я тобі скільки раз говорив...

— А звідки ж ти такі порядки виніс?— перебила його Параска.

— З города!— відповів Остап Антонович.— Там замечательно, у номирах! Ніяких тобі мисників, стіл посередині, ліжко під ширмою і ні тобі печі, ні тобі лав. Чисто, окуротно і харашо.

— А на чому ж тоді сидіти?— резонно запитала Параска Хведірівна, озираючи вбого мебльовану кімнату.

— А так!— неясно одповів Остап Антонович.

— Як, на підлозі?

— Я тобі стільці сьогодні привезу, а завтра у мене будуть товариші. Я буду їм читати свою п'єску.

— Хто в тебе буде?— стривожено запитала Параска Хведірівна.

— Усі,— неясно одповів їй Остап Антонович.

— І та товстозада прийде?— не стримала своєї зненависти дружина.

Остап Антонович удав, що нічого не зрозумів і, мовчки запитуючи, дивився їй в обличчя.

— І попадає буде?— запитала та просто.

Остап Антонович не одповів Парасці Хведірівні на запитання й почав умовляти її, доводячи, як необхідно йому запросити на цю читку всі інтелігентні сили Ганджів.

Параска Хведірівна довго мовчала, не здавалася, але коли Остап Антонович довів їй, що від того, як буде сприйнято цю п'єсу, залежить його кар'єра, залежить все їхнє майбутнє життя,— дружина, нарешті, скорилася й цілком погодилася на всі чоловікові пропозиції.

— Буде Танька, Сизін Лихвяцький, Марфа Єремійовна, скульптура Введеньський, голова капелі, той, хто привіз борців, а, може, ще хто й з центру приїде! Я їх запрошував...

— Звідки?— сполошилася дружина.

— З Глухова,— впевнено заявив Остап Антонович і, згадавши про цю читку, пригадав разом і про те, що добре було б гостей попошувати чаєм.

— А де ж узяти чайника підходящого?— заклопотано спитав він.— Може б, ти, Пашко, поспитала десь?

— А той казан, у якому я борщ на Різдво та Великодень варю? Якраз для кумпанії.

— У казані не можна,— заперечив Остап Антонович.— Для такої інтелігентної кумпанії казан ніяк не підходить,— заявив категорично Сватуок.

— Тоді доведеться десь позичати,— журячись, сказала Параска Хведірівна.

— Підеш до Мірошників. Скажеш дідові Махтеві, що я на нього вже не гніваюся. Візьми в нього самограй і там ще чого. Він же, гад, під голод усього навимінював.

— Піду,— одповіла неохоче Параска Хведірівна.— Не люблю я до них ходити, та й люди вже гомонять. Кажуть, що ти власть Мірошникові продаєш, випиваєш із ним і кумпанію маєш. Він сміється і тебе і власть підриває.

— Пусте, Пашко,— заспокоював її чоловік.— Сходи, а я тим часом допишу п'еску мою. Де вона?

— Яка, здивовано запитала Параска Хведірівна.— Про що ти?

— П'еска моя! Написана на білому папері і загорнута в синеньку обгортку. Під богом отут стирчала!

— Я ж її взяла,— винувато посмутніла дружина.— Я не знала...

— Куди? Ти її, може, викинула?— злякався Остап Антонович.— Куди ти її діла?

— Сало замотала, як на базар несла. Я ж не знала,— виправдовувалася Параска Хведірівна.

— Так ти ще й сало продаєш?— скипів Остап Антонович.— Ти, значить, ще й сало продаєш,— кричав він, не знати з чого гніваючись, чи з того, що дружина продавала останні шматки сала, чи з того, що разом із салом на базар пішла й його п'еса.

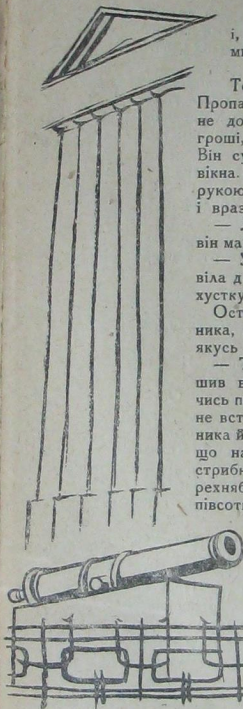
— Треба було мила купити. Я тільки один шматочок. Я знаю, кому продала. Може, вона ціла. Я побіжу, може, вона ціла.

— Що ціле?— запитав Остап Антонович, усе більш насуплюючи брови та підвищуючи тон.

— Та піеса ж твоя! Я побіжу,— винувато заявила дружина.— Я швидко. Я зразу,— хапалася Параска Хведірівна, дбаючи якось загладити свою провину.

— Щоб за одну хвилину! Коли ти її продала?

— Вчора раненько. То люди не дуже грамотні. Може, вони ще не закинули її.

— Біжи, — наказав їй Остап Антонович і, схопивши руками голову, глибоко замислився.

— П'еса! Те, над чим цілу ніч сидів.

Те, що було для мене всім, — пропало. Пропало для мене найдорожче в світі! Чому не документи? Чому не метрики, чому не гроші, — важко закінчив Остап Антонович. — Він сумно похилив голову і геть пішов до вікна. Тут Остап Антонович обіперся на лутку рукою, повернув трохи голову, згадав щось і враз захолов.

— Лоб же ще не підголений, — промовив він майже трагічно. — Паша, де моя бритва?

— У миснику, там з лівого боку, — одповіла дружина, накинута на плечі велику чорну хустку і геть побігла з хати.

Остап Антонович повагом підійшов до мисника, дістав звідти бритву, подивився на неї якусь мить і одіклав набік.

— Треба раніше мисник прибрати, — вирішив він, і взяв рукою за край, намагаючись підняти, щоб трохи його спустити. Але не встиг Остап Антонович спустити того мисника й на кілька сантиметрів, як друга ключка, що на ній він висів, несподівано й враз стрибнула до низу, мисник сковзнувся і перехнябившись, вигорнув із свого черева з півсотні полумисків.

— Ой, вигукнув злякано Остап Антонович разом з дужим брязкотом найдешевшої порцеляни та тріскотом опішнянської глини. — Це на нещастя, — додав Святюкі, як помітив біля воріт знайому постать скульптора Введенського, він миттю скочив з долівки й ухопився за двері.

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

— Не впушу! Ні за що,— вимовив Остап Антонович перелякано.— Щоб ще й він побачив отакє!

Прикрутивши двері, Остап Антонович почав згрібати крихкі черепки. Він поспішався, щоб неодмінно зібрати їх, доки повернеться Параска Хведірівна, хвилюючись, низько прихиляючись до долівки, боявся, щоб скульптор не заглянув у вікно й не побачив його.

VII Остап Антонович створив п'єсу, реорганізував побут і переміг Параску Хведірівну. Раніш, ніж розповідати про Остапа Антоновича далі, ми повинні задовольнити природну цікавість шановних читачів і без сюжетної тяганини й бюрократизму заявити про те, що продана Параскою Хведірівною п'єса знайшлася. Вона знайшла її у тій самій молодіжці, якій вчора продала сало. Молодиця та жила аж на другому кутку села, але Параска Хведірівна збігала до неї за найкоротший час, і не встиг Остап Антонович ще зібрати й черепків, як Сватючка була вже дома. Побачивши, що наробив чоловік, Параска Хведірівна люто розгнівалася. Вона хотіла налетіти на нього з лайкою, але розгорнувши поли свитини і діставши звідти кілька до краю засалених шматків паперу, одразу стишилася й перенесла свій гнів мовчки. Параска Хведірівна почувала ще свою провину і тому не тільки не вилаяла його за полумиски, а навіть не сказала й слова за те, що довгої лави вже не було в кімнаті, а її посагова ніколи й ніким непорушна скриня, у великих яблуках та не менших жовтих грушах, стояла посеред хати. По хаті вештався заклопотаний Остап Антонович, найпильніше придивлявся до кожної речі, уважно оцінював її місце й значіння. Дійшовши до широкого полу, місця, де взимку спала покотом уся родина Сватюків, Остап Антонович довше зупинив на ньому свою увагу.

Потримавши так якусь мить на ньому свої очі, він категорично сказав:

— Піл теж треба винести. Тут буде працювати скульптура!

Параска Хведірівна мовчала. Їй не вистачало душевної стійкості, щоб стати тепер із чоловіком до бою, але й погоджуватися на його пропозицію вона теж не могла.

— Ну, це вже хто зна й що буде,— сказала вона тихо, силуючись не виявити свого настрою.— На чому ж ми будемо спати? Дітей же не будеш цілий день на пічі душити або в холодній хатині.

— Я їх уже одправив до сусідів!— відповів Остап Антонович.

— До сусідів?— здивувалася дружина.— Та як же це так? Хто ж там їх догляне?

— А мені яке діло! Вони тут будуть заважати. У скульптора важлива робота, мені треба позирувати, а вони бігатимуть та реготатимуть, язики повисолопляють, якгодами світитимуть, носами сьорбатимуть. Я не хочу такого сорому,— пояснив Остап Антонович свої заходи такої трохи незвичайної профілактики.

— Але полу я не винесу,— заявила категорично Параска Хведірівна.— Він не заважатиме!— додала вона, як пояснення.

— Винесеш,— підвищив голос Остап Антонович. І помічаючи, як хутко росла в ній впертість, він вирішив наступати перший.

— Не винесу!— крикнула Параска Хведірівна і миттю вискочила за двері.— Не прийду й додому,— закричала вона.

Остап Антонович не сподівався на таке закінчення розмови і, буди сам безсилий упорядкувати в хаті як слід, кинувся її наздоганяти.

— Раз у житті! Уваж мені! Уваж, Парасю. Сьогодні ж починається у мене нове життя. Ми після цього переїдемо у город, я буду за члена овика,

я буду мати там настоящу кімнату і добру платню. Я... та я не знаю, що я буду мати,—хвилювався Остап Антонович, тримаючи Параску Хведірівну на перелазі. І хто зна, скільки б ще довелося Остапові Антоновичеві її умовляти, коли б на шляху не з'явився скульптор Введенський.

Побачивши його, Параска Хведірівна одразу здалася, перелізла назад через перелаз і миттю подалася до хати. Остап Антонович пішов слідом за нею. Він не хапався йти: може тому, що надмірні турботи із возінням каміння, приготування до скульптурових сеансів та довгі умовляння Параски Хведірівни стомили його вкрай, а може й тому, що він хотів, щоб скульптор побачив його на подвір'ї, зайшов до нього й почав уже свою роботу.

„Може він ізнов не до мене,—боязко думав Остап Антонович, непомітно озираючись до Введенського і пильнуючи, куди той прямував.

Переконавшись, що скульптор ішов просто до нього, Остап Антонович підбадьорився і, обернувшись, весело закроав йому назустріч.

Зближуючись із майстром, Сватуок захоплено думав про те, якої колосальної ваги роботу має виконати цей скульптор.

„Ні одного випадку на цілий есесер. Ніде немає нічого подібного, щоб голова малопомітної сільради був так рішуче подібний до голови окрвиконкому. Та немає ж ні одного випадку на цілий есесер, щоб цей же самий голова сільради мав талант не менший, а може трохи ще й більший, ніж у батька Тараса. Обличчя, мов два брати, зріст однаковий, очі в обох карі, губи в обох тонкі, голос в обох майже однаковий і прізвища у обох на „си“ починається,—захопився Остап Антонович, не помітивши навіть того, як до нього підійшов Введенський і, чемно привітавшись, зупинився.

Остап Антонович раптом прокинувся, поспішно привітався з ним, узяв його за руку і тихо повів до хати.

„Почалося таки,— мріяв щасливо Сватюк, улашту-
вуючи Введенського для роботи.

„Почалося. І може за кілька днів я, мов вилитий,
стоятиму на високому постаменті. Вулицею будуть
проходити люди і кожний, зупинившись проти пам'
ятника, скаже:

„Ось яка пошана до людей із талантом і вели-
кого масштабу. Ось кого треба було шанувати та
берегти, не пускати у центр і гаряче любити. Не
зуміли, пішов товариш, Остап Антонович Сватюк,
у центр. Там йому місце, там йому почоти всякі,
а ми без нього, як курчата без квочки, пропадом —
пропадаємо.

— Товариш Сватюк,— сказав скульптор, помі-
тивши його надмірну зосередженість.— Чи я можу
починати?

„А щоб нас не змішували,— розмірковував далі
Сватюк,— я підпис потихеньку наліплю, мов пам'ят-
ник Остапові Антоновичу од благородного населення
Ганджів,— вимовив Сватюк останнє слово, не мало
здивувавши цим скульптора Введенського.

— Остапе Антоновичу,— звернувся він голосніше,
вражений з того, що почув.— Чи можна починати?

— Це я про справи різні,— одповів йому Сватюк,
зашарівшись і винувато заблимав очима.

— Нам треба починати,— заявив скульптор.

— Охоче,— сказав Остап Антонович уривчастим
баском, намагаючись в такий спосіб імітувати голос
і тембр Пимона Сотника, голови Глухівського овика.—
Охоче-охоче,— додав він, навмисне повторивши це
слово, що його майже завжди повторював за різних
випадків товариш Пимін Сотник.

Введенський приготував матеріяли, умонтивав Остапа
Антоновича, поправив його кілька разів, і аж тоді
почав накреслювати загальні лінії.

Попрацювавши якусь годину, він пригадав щось
дуже важливе, бо кинув роботу й звернувся до
Сватюка з таким запитанням.

— Остапе Антоновичу! Я чув, що пам'ятник спочатку лагодилися оставити Шевченкові, а тепер виявляється, що Сотникові.

— Передумали. Але про це краще мовчіть. Я хочу для нього сюрпризик зробити, — відповів Остап Антонович. — Нам же краще поставити щось сучасне, а тут ще й совпаденіє таке. Як не як, а така подібність, як у мене з товаришем Пимоном Сотником рідко зустрічається.

Святюк навмисне змовк й чекав, що скаже Введенський.

— Правда ж, товаришу? — запитав Остап Антонович, очевидно, ображений скульптуровим мовчаням, захоплюючись таким винятковим випадком в історії.

— Да, — сказав скульптор. — Подібність якась ніби єсть!

— Хіба тільки єсть? — з легкою образою в голосі запитав Остап Антонович. — Хіба ми не як дві краплі води?

— Не зовсім!

— Ну, то вже ви не кажіть! Марфа Єремійовна, на що вже жінчина строга, перебарлива й точна, а сказала, що якби поставити нас поруч, так трудно й розібрати — де товариш Святюк, а де товариш Сотник.

— Хто це? — поцікавився Введенський.

— Та тут одна. Я ось скоро буду читать мою п'еску і вона буде. Вас теж запрошую, товаришу Введенський.

— Дякую! Дуже дякую, — одповів скульптор. — А тепер, будь ласка, ви вільні, — додав він, дістав із своєї валізи велике полотнище й накрив ним хаотично порубаний кам'яний окраєць.

— Оце й усе? — щиро здивувався Остап Антонович.

— Ні, я ще буду кілька разів просити вас, а потім ви дасте мені всі Сотникові фотографії, — одповів на його подив скульптор.

Святюка, певно це не задовольнило, бо, помовчавши трохи і зваживши скульпторів настрої, він з помітним невдоволенням заявив:

— Я не розумію, товаришу, навіщо вам його хвотографії?

— Я повинен використати все. Ви мені будете для загальної схеми, а характер окремої людини, ну, в даному разі Сотників, я маю впізнати, коли не з нього, то хоч з його фотографій.

— Я добре знаю його характер,— заявив Святюк.— Я ж був оце аж кілька днів у Глухові, бачив Пимона Олексійовича і вже до тонкості все вивчив. Його характер такий в точності, як і мій. Ми не любимо ворогів, суворі до роботи і скромні робітники нашої революції. Ми і тут, як брати, і я йому, знаєте, так подобався, що коли був окружний з'їзд Рад, так він мене, брат, у театри і кіна водив! Там, брат, характер! Золото, а не чоловік.

Введенський терпляче мовчав доки Остап Антонович не закінчив своїх думок, а як він стих, скульптор сказав:

— Ви мене не зрозуміли, товаришу Святюк. Я говорив про характеристичні особливості товариша, Сотника. Про його зовнішній вигляд, про його так би мовити, внутрішній зміст, про те, що він повинен мені зазвучати якимось, не так як ви чи хто. Кожна людина має свій тон. Вона є особливою і звучить зовсім по своєму.

— Це правда, товаришу Введенський,— сказав переривчастим баском Остап Антонович.— Я це до точности зрозумів, як тільки почув Пимона Олексійовича.— Розповідаючи Остап Антонович увесь час намагався неодмінно імітувати Сотників голос.— Це правда, але прислухайтесь, товаришу Введенський, добре до мене і ви почуєте, як звучить товариш Сотник. Чого ви посміхаєтесь? Переконаю вас! Їй-ей, правду кажу!— запевняв Остап Антонович скульптора, намагаючись говорити густим баском

і через те, що його природний писклявий голос часто зривався на вищі ноти, басок той був дуже слабенький, переривчастий, смішний.

Введенський довго слухав і ніби тільки зараз зрозумівши чого домагався Остап Антонович, погодився на те, що поміж Сотником та Сватюком дійсно є велика подібність. Остап Антонович лишився з цього дуже вдоволеним, а Введенський, прощаючись, просив його нікуди не ходити з дому.

— Це потрібно для моєї роботи,— з'ясовував скульптор,— Я хочу, щоб на вас ніхто не впливав, щоб ви нікого не бачили і щоб вас ніхто не бачив.

— А як же бути з читанням моєї п'єски? — затурбувався Остап Антонович.— А як бути із сільрадою?

— Якої п'єски? — спитав Введенський.

— Моєї п'єски. Тієї, що я її готую для приїзду голови овика. Я повинен її зачитати на нашій вечірці, а потім негайно ж ставити. Ні, я так не можу! Я повинен попрацювати як слід.

— А вона є у вас?

— Трохи лишилося дописати,— одповів Остап Антонович.— Я це живо. У мене вже все чисто в голові стоїть.

— То й дописуйте! Коли готуватися до свята, то вже готуватися. А те, що ви будете сидіти вдома, піде вам лише на краще. Швидше зроблю погруддя й швидше закінчите свою п'єсу,— умовляв його Введенський.

— А сільрада ж як? — резонно запитав Сватюк.— Не можу!

— Там Таня за вас усе зробить! Вона таке виробляє, що аж страшно.

— Що? — сполошився Остап Антонович.— Ви були там і бачили? — запитав він скульптора.

— Бачив,— посміхнувся Введенський. Посмішка звелася, мов слизький вуж, сбкрутила все обличчя й згасла в його хитреньких сірих очах.

— А що, скажіть? — більш зацікавився Остап Антонович.

— Завозила вже те багно, що про нього на всю округу розмов було, навозила силу силенну цегли, ремонтує сельбуд, лікарню, організувала комсомол, організовує соз...

— За цих п'ять днів! Як я не був? — здивувався Остап Антонович.

— Не знаю, — одповів Введенський. — Я ж недавно приїхав. Звідки ви її видрали таку, Остапе Антоновичу?

— З Харкова приїхала. Вроді як доброволець на селянський фронт, — пояснив Сватюк.

— Не даремно, — трохи невиразно промовив Введенський і, попрощавшись, пішов.

Остап Антонович випровадив його до воріт, і, не гаючись, повернув до хати.

Тимчасом до хати зайшла й Параска Хведірівна. Вона поникала по кутках, глянула в той бік, де під сірим полотнищем вирізнявся краєць незвичайно білого каменю і, трохи помовчавши, тихо спитала:

— Робив уже?

Остап Антонович наче тільки на це й чекав. Почувши таке Парашине запитання, він по молодечому обкрутився на місці, підбіг до того скрайця каменю, трохи підняв сіре полотнище й захоплено вимовив:

— Тут, брат, точ-у-точ. А така схожість поміж мною й товаришем Сотником навіть скульптора здивувала. В житні, каже, нічого подібного ще не бачив. Де не їздив, скільки не дивився, а такого, брат, не зустрічав. Історичеський случай і редкосное явлення, — сказав, брат, він, — захоплювався Остап Антонович.

— А я самувар уже дістала, — заявила дружина.

— По-українському, кажеця, буде це не самувар, а самограй, — вніс поправку Остап Антонович. — Я чув, як той, хто в номерах у гостиниці ходив і так по-українському спрашував. Ну, там, брат, і жисть

же! — пригадав знову Сватюк про своє перебування в місті.

— Так може вже й не треба його?

— Як так не треба, — образився Остап Антонович. — Та п'еска ж моя через час буде готова! Треба, щоб усе було наготові! Ану давай живіше паперу та ручку!

Параска Хведірівна кивнула на знак згоди головою, але з очей не пішла. Їй дуже не хотілося кликати до себе попаді, і розмірковуючи над цим, вона не знала: просити Остапа Антоновича, щоб він погодився на її вимогу й одмовив попаді, чи скріпити зуби і мовчки виконати все, що він велить. Постоявши якусь мить, Параска Хведірівна, мабуть, вирішила зробити останнє. Вона одчинила зелене віко, збрала у скрині все, що було їй потрібне, кинула до чоловіка своє тихе „гаразд“ і геть подибала з хати.

Остап Антонович розгорнув папір, подумав трохи, умочив перо в атрамент і старанно вивів:

„Дія IV. Опанас Антонович Сватюнецький голова Градізької сільради робить останню спробу врятувати голову овика товариша Пилипа Сотенного, несподівано потрапляє до лап найлютішого куркульства і, врятувавшись із ворожих пазурів, попереджає цим передчасний розрив серця (з переляку — зазначив у дужках Остап Антонович) у голови овика.

Опанас Антонович (урятувавшись з-під куркульського млинового каміння і прибігши хутчіше, ніж бігає Мирошників тритячок до помешкання сільради, вибиває двері й сумно кричить). Товаришу Сотенний, товаришу Сотенний! Мене послано самим чудом, щоб урятувати вас. Ви, як і я, потрапили у цупкі лапи клясових ворогів і куркулів, але я живий і я врятовую вас!

Сотенний (голова овика захоплено із сльозами на очах і дрожанням у голосі). Я врятований! Я врятований! Будьте ж ви прокляті класові вороги і всі, хто

протів нас! Спасибі, товариш Сватюнецький. Спасибі вам товариш Сватюнецький. Я не забуду вам цього ніколи і сьогодні ж кооптірую вас членом овика! Я не пошлю вас на міліцію чи там на освіту. Ви будете щодня засідати разом зі мною і щодня питимете зі мною ж справжній чай! О, як я вам вдячний, як я вам вдячний, товариш Сватюнецький! (голова овика знеможено падає, незаможники кричать ура, а куркулі дивляться налитими кров'ю очима й скреготуть зубами)".

Остап Антонович підвів голову, прочитав записане, вимовив захоплено „харашо“ і задоволено всміхнувшись, знов нахилився до паперу.

Він кінчав дію й збирався поставити вже останню ремарку, але в цю мить двері несподівано рипнули й за тим рипом до кімнати увійшла Параска Хведірівна.

— Там до тебе прийшли якісь люди. Про землю щось питають. Кажуть, третій раз приходять, — повідомила вона.

— Цсс — застережливо прошепотів Остап Антонович. — Я вже ось-ось напишу закінчення! Нехай ідуть до сельради. Там Танька, вона все їм розкаже.

— Так вони хочуть неодмінно з тобою порадитись.

— У мене якраз надхнення і прошу мені не заважати, — заявив Остап Антонович і рухом руки показав, щоб Параска Хведірівна миттю ж вийшла й зачинила двері.

Вона постояла ще трохи, зачекала і, як переконалася, що Остап Антонович не скаже їй більше ні слова, обернулася до дверей і тихо вийшла.

VIII Песу закінчено. Остап Антонович міркує про свій талант та обов'язки до ганджівців. Багато турбот завжди мав Остап Антонович, але стільки, як їх було зараз, він ще ніколи не мав. Ніколи ще не доводи-

лося йому працювати з таким напруженням, в якому проходили останні дні. Це було щось надзвичайне, щось виняткове, особливе!

З раннього рану до пізньої ночі Остап Антонович не знав слова одпочинок, не знав спокою, не знав втоми! Позування скульпторів, бігання до сільради й готування до генерального задуму в його пляні — читки п'єси, одбирали геть увесь Святюків час. Та й не тільки одбирали! Було б жорстокою несправедливістю, було б непоправним злочином, чимсь надзвичайним, коли б ми, зазначаючи про це, змовчали б, з яким захопленням працював Остап Антонович і як він, не вагаючись, без застережень і найменших умов, віддавав усього себе на державні потреби, офірував своїм здоров'ям, своїми кращими роками й усім добробутом. Працюючи, він не зупинявся ні перед чим! Ніщо не могло збити його з раз наміченого правдивого шляху, з упевненої стежки. Він ішов до нього так, що коли б про Святюка писав цілком ідеологічно витриманий письменник, він почав би цей розділ приблизно так:

„Остап Антонович бадьоро розкрив очі, переможно одкинув дужою рукою міцні золоті кучері і впевненим кроком підійшов до лаханки, щоб рішуче помитися цілком фізкультурною водою. Умившись, Остап Антонович дзвінким металевим голосом сказав, „раз“ і один чобіт, мов приварився до його твердої ноги. Обернувшись, він сказав „два“ і за одну десятихвилинну секунду Святюк був уже на вулиці. Тут перед його очима розлягалися неосяжні, але такі, що їх, без сумніву, переможе Остап Антонович, простори і рівний твердий шлях до світлого помешкання сільради. Остап Антонович зміряв той простір очима і, твердо вимовивши „чепуха“, впевнено і твердо рушив уперед!“

І письменник той не помилився б! Саме так почував себе Остап Антонович, саме такі думки й настрої сповнювали останніми днями всього його.

Він почував якої ваги робота очікувала на нього в центрі, знав, що час, коли доведеться взятися за цю роботу, не за горами і, знаючи про це, Остап Антонович не хотів лишитися боржником до свого рідного села.

— Ганджі мене дали для тієї роботи, що вже очікує на мене в центрі, і, перебуваючи тут останні дні, я повинен віддати їм усе, що зможу, — говорив Остап Антонович. І це були не тільки слова. Остап Антонович суворо додержувався того погляду, що раз ти не зможеш чогось виконати, то про нього не варт не тільки говорити, але й думати. І, міркуючи так, він дбав, щоб ці слова й мислі не розходилися з його вчинками. Тож, ухваливши зробити все, що тільки він був у змозі для Ганджів, Остап Антонович не тільки змобілізував себе на цю роботу. Він притяг до цього Параску Хведірівну, всіх ближчих сусідів і навіть своїх малих дітей! Всі, на його думку, повинні були відчувати, що за кілька днів не буде в Ганджах Сватюка і через це всі мусіли на його честь, на знак прощання Остапа Антоновича із своїм рідним селом добре попрацювати.

— Ми не знаємо втоми, — захоплено говорив Остап Антонович, розминаючись з кимсь на дорозі. — У мене щитані дні, товариші! Треба збігати до млина, наглянути до сільради, подивитися, як із камінням для пам'ятника, перевірити, що робиться в кооперації, сходить до школи, а ще ж треба готуватися й до вистави. — Так пояснював Сватюк свою нервовість і похапливість у роботі тим, хто, дивуючись з його надзвичайної безпредметної біганини, безплідної й нікому не потрібної, запитував, чому саме Остап Антонович так бігає.

— Та хіба ж ще буде мало днів? — дивувався якийсь безіменний ганджівський громадянин.

— Дійсно мало, — відповідав Остап Антонович і, задоволено посміхаючись, прощаючи випроводжав очима свого співгромадянина.

„Яка некультурність, нечутливість і відсталість, — думав Остап Антонович про таких людей. — „Коли вже вони піднімуться до того, щоб орієнтуватися в подіях, коли вони, нарешті, виростуть з цієї глухії провінціяльщини, — сумував Остап Антонович, незмінно думаючи, якою несправедливою й примхливою є доля людська! — Одному все: почот, повага, робота в центрі, любов найінтелігентніших людей, великий мистецький талант, що швидко пережене й батька Тараса, а іншим нічого. Коли ж буде та рівність і братство? Коли всі люди будуть жити щасливо? Схотів — намітив планок, і ти вже в центрі, схотів — навпаки. Сьогодні ти поет, завтра народний вождь і провадатор — і як хочеш або тобі набридло — знову поет. Мабуть, ще не швидко, — зідхнув Остап Антонович, переступаючи той традиційний перелаз, через який лазила майже вся попередня українська література.

Переступивши, він, не озираючись, поспішив до хати, бо вже заходив вечір, а цього дня було призначено генеральну читку його п'єси. Може, за якісь кілька десятків хвилин до Остапа Антоновича повинні почати сходитися запрошені товариші і поспішати, Святюк мав повну рацію. Не виходило ж, щоб Остап Антонович десь ходив, а гості сиділи самі! Остап Антонович розумівся на законах елементарної гостинності й, добре знаючи ці закони, розуміється, не міг свідомо їх зрадити, чи забути про них.

„Кому - кому — тільки не мені порушувати культурність. Кому - кому — тільки не мені єдиному, хто із ганджівців знається на цій культурі, забувати про те, що ми повинні сповняти все в точності та ще й інших до цього навертати! — Так зформулював свої думки Остап Антонович, уже переступаючи не перелаз, а невеличкий, до сінців, поріжок.

— Здрастуй, дружино, — сказав Остап Антонович радісно. — Що, жива, здорова, весела й добра? — обняв він Параску Хведірівну, зустрівши її у сінях.

— Там люди вже прийшли, — одповіла на його привітання дружина і, підвівши голову, з сумом подивилася на штучні Остапови вуса, на його підголений лоб, на черевики.

— Хто, Парасю?

— Та ті ж, що п'єсу прийшли слухать, — неохоче пояснила Параска Хведірівна. — А та першою прийшла, — не витримала таки вона.

— Хто? — зацікавлено перепитав Остап Антонович.

— Та попада ж, — зневажливо додала Параска Хведірівна, і, як згадала умову — бути ввічливою і ласкавою з гостями, чого від неї вимагав Остап Антонович, — Параска Хведірівна одразу ж знизила тон. — Чай ставити? — тихо запитала вона.

— Неодмінно! — сказав Остап Антонович. — А де вони — там чи тут? — показав він рукою на ті двері, що вели в хату, і на ті, що вели в хатину.

— Звичайно ж, там, — кивнула Параска Хведірівна, показала на двері до великої хати й намагаючись перемогти злість та зрівноважити свій напружений, нервовий настрій.

Довідавшись про все, що його цікавило, Остап Антонович тихо підійшов до дверей, зігнув показовий палець і обережно постукав ним у двері.

Йому не відповіли, певно, не почувши. Тоді Остап Антонович постукав трохи сильніше і, як з хати долетіло міщансько-стандартне „можна“, він одчинив двері. Увійшовши до хати, Сватюк чемно привітався й низенько вклонився.

— Очінь рад вас бачити. Прошу пробачити мені, що я так нерозбери-бери чого забарився.

— Пробачили вже, — кинула весела попада. — Скидайте мерщій ваше пальто і давайте починать, — запропонувала вона і, як побачила, що Остап Антонович з чимсь вагався, попада мерщій схопилася з місця і в одну мить стягла з нього пальто.

— От маладець, от женщина; зразу видно, що українка, — захоплено промовив представник капелі,

маленький чоловічок у синій чумарці із стрюкуватими вусами. Він підвівся із свого місця й характерно підсмикнув штани.

— Я вам дуже вдячний. Ви справді таки своя людина, — звернувся до цього чоловічка Остап Антонович, підійшов до нього ближче, й приятильськи потис руку.

— Од усього мого серця! Страшенно шкодую, що маса наша така ще некультурна і вам довелося в нас так прогоріти. Другий раз ми тих із цирком і на територію Ганджів не допустимо.

— Широ дякую, — сказав підвівшись чоловічок і знову підсмикнув свої штани. що, певне, означало не демонстрацію проти нахабної поведінки ганджівської молоді, про яку оце зараз мовив Остап Антонович, а зовсім навпаки — підтверджувало природну лагідність його тіла, войовничість духу та ту державну мудрість цих людей, що виявляється саме у цьому підсмикуванні неодмінних синіх штанів.

— Широ дякую, — повторив дрібненький чоловічок у синій чумарочці. Він полохко озирнувся навколо і, зручніше вмостившись, знову сів біля скрині.

— Немає за що, — одповів йому Остап Антонович, повернувся в іншій бік і зустрівся очима з Таньою.

— А, Татьяно Миколайовно, — вигукнув він весело й простяг до неї обидві руки.

— Це несправедливість! — Я ображена! дотепувала попадя. Чому до неї такі привілеї? — запротестувала Марфа Єрем. йовна, схопилася з місця й стала поміж Остапом Антоновичем і Таньою.

— Я ревную, — вигукнула вона голосно, і не встигла ступити далі й кроку, як двері з хряпом розчинилися і поміж Остапом Антоновичем й Таньою стояла вже Параска Хведірівна. Очі їй горіли двома голодними вовками, губи дрижали і нервово тіпалися сухі, чорні руки.

— Парасю, — злякано прошепотів Остап Антонович. — Не роби цього. Я прошу, соромно, — додав

він, скориставшись з того, що Таня та Марфа Єремійовна почали якусь навмисне видуману, нашвидку імпровізовану суперечку.

— Як вона сміє лахудра, — прошипіла Параска Хведірівна. Але опзм'ятавшись та зрозумівши, що на них же зараз дивилися всі, хто був у хаті, вона задала свій гнів і тихо, але так, щоб чули всі, сказала:

— Так ви починайте, а я піду самувар настановлю.

— Самограй, — поправив її Остап Антонович. — Я чув, як був у номерах, що самувар по українському самограй називається.

— Самограй, — поправилася Параска Хведірівна, прямуючи до дверей.

Але на півдорозі її зупинили. Говорила Таня й секретар комсомольського осередку товариш Сизін. Вони умовляли Параску Хведірівну швидше ставити самувар і неодмінно, зараз же приходити, щоб послухати п'єсу.

— Та що там я з того пойму, — заперечувала Святичка й рішуче одмовлялася бути присутньою на читці. І з того, що одмовляючись, вона часто позирала на вуса та підголений лоб Остапа Антоновича, можна було легко зрозуміти причину її відмови.

— Йй соромно за цього чудака, — шепнув Сизін до Тані й показав очима на Святиюка.

— Зрозуміло, — погодилася Таня. — Коли б вона ще знала про той лист, — і Таня не договорила: Сизін, пригадав листа, здригнув усім тілом і, щоб не викликати зайвих підозрінь, Таня повинна була рішуче зупинити його нестримний і недоречний регіт.

— Ану! — штовхнула його Таня в бік. — На все свій час — суворо вимовила дівчина й Сизонові одразу, мов заціпило.

Тимчасом, Параска Хведірівна таки погодилася вислухати разом з усіма Святиюкову п'єсу і, одпросившись на хвилину, щоб тільки настановити самувар, обіцяла зразу ж повернутися.

— Без Параски Хведіривни не починати, — заявила категорично Таня. — Зачекаємо!

— Не починати, — промовив чоловік у синій чумарочці. — Українська жінка завжди відогравала в нашій історії величезну роль. Пригадайте тільки Настю Скоропадську, Кочубіївну і... і... і... і таке інше, — сказав чоловічок і знову трохи підвівшись, підсмикнув штани.

Йому ніхто не одповів. Усі мовчали й нетерпляче чекали на Параску Хведіривну.

— Може, ще й з центру хто приїде, — сказав поважно Остап Антонович. — От би свято було...

— Їм ще рано, — кинула Таня і, зиркнувши на товариша Сизона, загадково посміхнулася. — Тоді, мабуть, щоб підтримати за звичаєм кумпанію, мову вів далі Остап Антонович.

— А на відкриття пам'ятника п'еску треба приготувати. Може таки товариш Сотник приїде.

— Неодмінно приїде. Я це напевне знаю, — ствердила Таня. — Я знаю, що він уже готується. Це ж і справді не абияка подія! Пам'ятник Шевченкові, та ще в Ганджах — закінчила вона.

Зачувши її останні слова, Остап Антонович весело блимнув очима, глянув на піч, де було заховано ліплене з нього погруддя, пам'ятник товаришеві Пимонові Сотникові, і перевів свій погляд на Таню. Очі їхні на момент зустрілися. Щоб не видати своїх плянів, Таня привітно всміхнулася до Остапа Антоновича й знову повернула до Сизона.

„Прекрасна дівчина, — подумав про Таню Остап Антонович. — От хто після того, коли я переїду у центр, буде мені за гідну дружину, — вирішив він, намагаючись уявити, наскільки Таня краща за Параску.

Саме цієї хвилини одчинилися двері і в хату увійшла Параска Хведіривна.

— Починайте, — запропонувала нетерпляче попадя.

Всі погодилися на її пропозицію й, зручніше вмошвшись, одразу принишкли. Стояв тільки Остап

Антонович. Він розгортав білі аркуші паперу й по-
мацки шукав для ніг зручнішої позиції.

Знайшовши її, Сватуок голосно прокашлявся, ні-
яково помнявся якесь мить на місці і, упіймавши
потрібний момент, ршуче виголосів:

— „Куркуль Дмитро Горлуватий або від сельради
до центру“. Драма на 5 дій і 7 одмін, з прологом,
епілогом і необхідними вставками. Діється на селі
за наших часів, — прочитав урочисто Остап Антоно-
вич, змовк, вичікуючи що мали сказати слухачі.

— Просимо продовжувати, — заявила Марфа Єре-
мійовна. — Мені назва дуже подобається. Чисто,
знаєте, гоголівська або чехівська, — додала вона,
бажаючи, очевидно, підкреслити цим свою не абияку
обізнаність на клясичний літературі.

— Да! — вимовила Таня, зідхнувши. І з того, як
вона проказала своє „да“, не можна було зробити
ніякого висновку: схвалювала вона попадіну репліку
чи заперечувала її.

Сизін, що сидів із нею поруч та був найкраще
поінформований, миттю обернув до неї своє смуг-
насте обличчя, стримано зворухнув товсті губи й
знаючи посміхнувся.

— А мені не зовсім. Якось воно, знаєте... Немає
того, що в Суходольського та і в усіх, де я бував
і бачив, — заперечив маленький чоловічок у синій
чумарці. — Чогось не вистачає тут. Чогось не ви-
стачає. — клопотався він.

— Далі все буде. Все, що необхідно, буде, —
запевняв його Остап Антонович, намагаючись пере-
конати в цьому й останніх слухачів, що сиділи не-
порухно й загадково мовчали.

— Ні, знаєте, я передчуваю! Немає тут того, що
було в старих п'есах. Немає в ній чогось такого,
щоб про народ, про боротьбу.

— Як, — обурився Остап Антонович. — Тут на-
стояща боротьба, бой, голова сельради, непомітний
Сватонієцький врятовує від куркульства голову

окрвику і через це йде одразу на підвищення, — за-
співив Святюк.

Таня, що весь час надто пильно стежила за
Остапом Антоновичем, почувши це, одвернулася в
інший бік і, як відчула, що їй не перемогти того
реготу, який налягав на неї й примушував здригатися
всім тілом, підвелася й повагом заходила по хаті.

Маленький чоловічок у синій чумарці промовив ще
кілька малозрозумілих слів, і, переконавшись, що
на нього ніхто вже не зважає, змовк.

Дочекавшись цього моменту, Остап Антонович
трохи виступив наперед і намагаючись затримати
цілковитий спокій і той урочисто-піднесений тон,
у якому він почав читати п'єсу, продовжував: “

”Дієві особи:

1) Куркуль — Дмитро Горлуватий — скритий враг
радянської влади, чоловік років з 50. Дивиться зав-
жди скося, підозрітельно і ненадвожно Чорний, ніс
і вуха великі, губи тяж, лоб дуже низький.

2) Горпина Горлувата — його третя жінка, несві-
дома, затемнена.

3) Тов. Сотенний — голова окрвику, завзятий, ви-
триманий, бадьорий і боевой Боліє на порок серця.

4) Тов. Сватюнецький — старий голова сельради,
заслужений активіст, відданий і хоробрий, ступає
сміло, в кожному рухові перемога й смерть ворогам,
пописує у газетах і іноді, коли у нього є час, сочіняє.

5) Палашка Сватюнецька — його малосвідома
жінка. Ревнива й дуже затримує його розвиток та
талант.

6) Отець Андріян — місцевий піп, сухий як ключка,
ходить помалу і завжди думає про панихиди. Скритий
друг куркуля Горлуватого.

7) Мавра Юхимівна — його жінка, що не дуже
любить свого чоловіка. Хоча й попадає, але жінчина
сознательна і в скорому часі передбачається, що
буде активістка, — прочитав з підкресленням Остап
Антонович.

Таня легко штовхнула Сизона в бік, подивилася на Остапа Антоновича й хотіла вже щось сказати, але Сватюк перебив її.

— Тамара Татко, — місцева комсомолка із города командирована. Не любить ніяких мужчин, пундиків-мундиків, вродлива, передова, і дуже сувора, як до мужчин.

— Нет спаса, — прошепотів Сизін. — Таня це він про тебе так! — Таня посміхнулася й, певно, не бажаючи нікому видати своїх думок, знову пішла, щоб заспокоїтись.

— Прочі ще — це не дуже важливий персонаж, — заявив Остап Антонович, докінчивши читати список дієвих осіб.

— Далі! — нетерпеливилася Таня. — Далі читайте, — промовила вона, зрадницьки позираючи то на Сизона, то на Остапа Антоновича й, певно, чекаючи чути в п'єсі дуже цікаві подробиці.

— Пролог, — сказав Остап Антонович. — На селі підчас громадянської війни, свище вітер, виє трое собак, темно, час, коли ще не зовсім давно проспівали перші півні. На сцену виходить рішучим кроком голова сільради Сватюнецький і тихо каже:

— Вороги! (голосніше). Де ж ви вороги? (ще голосніше). Підходь! Підходь, я маю охоту з вами силою помірятися!

Отець Андріян — (ледве помітно з'являється, дихає вороже, і, очевидно, що йде на допомогу куркулям. Чорну контр-революцію захоче за релігійними переконаннями і думає, що цього ніхто й не помічає). — Кхе - кхе! Святий боже, святий крепкий, святий безсмертний!

Сватюнецький — (злякано до себе). І він іде їм допомагати? Народ кличе до братства? Ох! Ох! Ох!

Отець Андріян — Мені б тільки встигнути до тієї молодички...

Сватюнецький — (недовіжливо з тривогою за революцію). Бреше! він! (чути десь гарматні

вибухи). О, стріляють! Сило пролетарсько, пошли на нього гідну відплату!

Отець Андріян.—Щоб чоловічок не застав і люди не побачили, вийди Марійко, вижди рибчино поговоримо з тобою. Кхе-кхе!

Сватунецький — Боже, люди! Ви бачите, як він бреше (підходить ближче й пильно прислухається. В цей час десь роздається трюхдюймовий постріл, снаряд вилітає із гармати, прилітає на кін, падає якраз біля попових ніг і розривається. Сватунецький не витримав, радіє й вигукує): Оце кара тобі за обман народній!

Отець Андріян — (уміраючи). О, будь же прокляте все, що я хотів робити. Правду казав... Правду казав товариш Сватунецький. Мені більше не жити. Піду і вмиру! (береться за живіт, виходить за лаштунки і чути там умирає).

Сватунецький — (погрозово і стійко). Отак буде із кожним нашим ворогом! (страшно!) Нам не шкода його! Ні чуть, товариші! Нехай там плаче його жона і діти. Нехай плачуть! Хай плачуть, — закричав Остап Антонович, одклав рабик кілька аркушів паперу і, відсапнувшись, полегшено заявив:

— Кінець прологу!

— Замечательно! Просто восхитительно, — піднесено заявила Марфа Єремійовна, схопилася із свого місця й підбігла до Остапа Антоновича.

Помітивши її піднесений настрій і таке захоплення Сватуком, Параска Хведірівна теж підвелася і не встигла попадя ще упіймати Сватукової руки, як вона стала їй на дорозі й, не стримавшись на цей раз, рішуче заявила:

— У моїй хаті ніяких тобі любезностей. Я не потерплю такого сорому!

Марфа Єремійовна одразу відступила, але одступивши, кинула щось дуже образливе, бо від нього голосно заверещала Параска Хведірівна і, не довго розмузикуючи, вчепилася попаді в її короткі коси.

— Ти й тут мені жити не даєш,— кричала вона.— Ти й тут мені мою кров випиваєш і нерву мені робиш,— вигукувала Параска Хведірівна, намагаюсь, певно, на цей раз замінити звичайний селянський лексикон лайок на благородніший.

Гості захвилювалися, забігали по хаті і, щоб якось угамувати Параску Хведірівну, ухвалили зробити перерву.

IX Остап Антонович Сватюк знайомиться з Миколою Кулішем. Вже не один день минув з того вечора, коли було вперше зачитано п'єсу, а Остап Антонович усе не міг ніяк заспокоїтись. Згадуючи цей, може, найщасливіший у своєму сіренькому житті, день, Сватюк не міг думати про нього без того внутрішнього хвилювання, яке дає не тільки непереможну силу жити й працювати, а ще й нові очі, здатні бачити все по-новому, нові легені, щоб високо підіймати схвильовані, радістю груди, нові струмені до нюхового аналізатора, який категорично стверджує, що міське повітря, наприклад, повне трояндових напоїв, а найбрудніші громадські вбиральні несуть непереможні подихи буйно-зеленого степу.

І що важив для Остапа Антоновича у порівнянні з цими настроями той незначний неприємний епізод із Параскою Хведірівною? Що важила для нього якась єдина, маленька й непомітна крапля людської гіркоти в солодкому морі захопленнь? Хіба Остап Антонович не знає своєї дружини? Хіба він не відчуває данно, що вона стала йому на шляху? Хіба Остап Антонович, знаючи це, зрештою, не має повного права, як людина вищої від неї організації, поставити питання про розлуку? Хіба він, наприклад, не може одружитися із Танькою Таранушевою, дівчиною не тільки вродливою,

а й розумною? Хіба ж напередодні переїзду до центру Сватуок не може, нарешті, подумати й про те, щоб краще гдаштувати своє особисте життя? І тим паче тепер, коли він виявив не тільки надзвичайні здібності організатора, а й нечуваний першорядний талант. А тим паче, що й сама Таня Таранущенко, мабуть, не від того. Аджеж вона так захоплено реготала з комічних сценок, аджеж ніхто так тепло, як вона, не посміхався до автора цієї інтересної п'єси, коли він зупинявся на чомусь і давав свої пояснення.

Так міркував щасливий Остап Антонович, повагом вертаючи з - за клуні до хати і застібаючи на останній гудзик ту звичайну шіріньку, що масово з'явилася на Україні десь у другій половині дев'ятнадцятого століття і остаточно витіснила шляхетний хоч і не завжди скромний козацький очкур.

Остап Антонович не поспішав. Посуваючись по волі до хати, він обмірковував ці питання й одпочивав. Щоденне позування скульпторові, бігання до сільради та щоденна вечірня праця над постановою п'єси стомлювали й забирали геть увесь Сватуоків час. Але він не шкодував з цього. Захоплений готуванням п'єси та підготовчою роботою до відкриття пам'ятника, Остап Антонович не думав про відпочинок.

— Це ж останні дні, — говорив він друзям. — Останні дні, коли ми повині попрацювати як слід і всім показати, що працювати ми вміємо.

Нагадування про останні дні завжди викликало у товаришів здивування. Вони перепитували, домагалися, щоб Остап Антонович висловився якось ясніше, щоб він сказав одверто, але він не пояснював, мовчав і тільки загадково посміхався.

„От де найвідсталіший, найнечутливіший елемент“ — думав про своїх товаришів Остап Антонович, міркуючи, як вони здивуються, почувши з уст голови овика товариша Пимона Сотника коротке повідомлення про перевод Остапа Сватуока до Глухова.

— От буде розмов, — вимовив голосно Остап Антонович, уже підходячи до хати. — Та ще й яких! Це, може, знайдуться й такі, які скажуть мов його за хабар переведено! Але це не важно! Головне те, що я буду в Глухові! Звідти зовсім уже недалеко до столиці уесесер, а в столиці живе й автор Дев'яносто семи, товариш Микола Куліш! — Так закінчив свої міркування Остап Антонович і, уявивши, що він уже в столиці і що перед ним стоїть найталановитіший сучасний драматург Микола Куліш, Остап Антонович зняв шапку й низько вклоняючись, поштиво, але не гублячи своєї гідності і не зменшуючи цін свого таланта, сказав:

— Драстуйте, шановний Миколо Гурійовичу! Як ся маєте і як ваше здоров'ячко?

— Нічого, дякую, — відповів уявний Микола Куліш. А хто ви і звідки?

— Я відомий ганджівський драматург, Остап Антонович Сватюк.

— Дуже приємно. Я чув про вас. Мені говорили. Як же ж ви добилися, товаришу Остапе Антоновичу, до Харкова?

— Талант допоміг, шановний Миколо Гурійовичу. Голова овика товариш Пимін Сотник витяг мене із Ганджів до Глухова, а звідти я вже й сюди добрався.

— Хвалю за таке пролетарське завзяття, товаришу Остапе Антоновичу, а які ж у вас є п'єси?

— Куркуль Гаврило Горлуватий або від сельради до центру. П'єса на 5 дій, 7 одмін і з усіма необхідними додатками і вставками, товаришу Миколо Гурійовичу.

— Цікава назва, Остапе Антоновичу. А скажіть мені, колего, це ваша перша п'єса? Коли ви пишете і чим — пером чи олівцем?

— Я писав вірші, повісті, а це перша п'єса. Вишла дуже удачна, бо як поставили, так реготу було із сім кіп. Пишу я коли прийдеться і чим прийдеться. Як є перо — пером, є олівець — олівцем.

— Дуже цікаво, Остапе Антоновичу. А скажіть, ви не давали її у друк або в театр?

— Ог-от, Миколо Гурійовичу, я якраз з цим і прийшов до вас. Чи можна так впросити з п'ять вам задати?

— Будь ласка, будь ласка, товаришу Святюк!

— Перше: мені, шановний Миколо Гурійовичу, радила одна товаришка передати цю п'єсу для напечатання. Вона каже, що всі світові таланти виявлялись несподівано. Жила ця товаришка у наших Ганджах. Щоправда, вона не зовсім ідеологічеські наша, не на всі сто, хоча, скажуть би, й сознательна нічого собі.

— Ага, значить ви, Остапе Антоновичу, хочете п'єсу видрукувати?

— Да, Миколо Гурійовичу. Але, крім цього, я хочу спитати вас ще про одно.

— Будь ласка, будь ласка, товаришу Святюк!

— А як ви думаєте, Миколо Гурійовичу, чи можна мені тепер добитися світового ім'я? Щоб, значить, увесь світ про мене узнав?

— А чого ж! Доб'єтесь, Остапе Антоновичу! Тільки треба не лїнїться!

— Я теж так про це думаю, товаришу Куліш!

— Правильно, Остапе Антоновичу. У вас справді ясний і чистий розум, а назва вашої п'єси дуже нагадує мені Гоголя або ж Антона Павловича Чехова.

— Ви це не перший кажете мені! Марфа Єремїївна з першого ж слова це визнала. А от про друге чи можна спитати вас, Миколо Гурійовичу?

— О, будь ласка! Про що ви ще хотіли?

— Скажіть, у Березолі мою п'єсу признають?

— Напевне, признають, Остапе Антоновичу.

— А не страшно, що їхні артисти її спартачать? Я чув, що там є якісь Гірняк та Крушельницький. Кажуть, страшні халтурники.

— А ви їх добре попросите! Треба, щоб п'єсу такого таланту зіграли на ять.

— А хіба можна їх просить? Ви їх бачили коли-небудь, Миколо Гурійовичу?

— Бачив, і можна. Вони народ податливий, а якщо ви поставите їм ще якусь квартиру чи дві, так вони так заграють, що аж ну!

— Ну, значить, цього не страшно. А скажіть, Миколо Гурійовичу, чи виходить людині такого масштабу й такого таланту, як я, оставатися жити з моєю... як би вам це сказати, смертельно одсталою Параскою Хведірівною?

— Звичайно, не виходить! Хто ж вас може примусити жити! Вам треба більш підходящу дружину. Ну, таку, як, наприклад, Танька Таранущенко.

— А хіба ви її знаєте, Миколо Гурійовичу?

— Чув про неї. Ще нічого собі ота, як її — та Марфа ж Єремійовна...

— Так, значить, можна?

— Можна, Остапе Антоновичу! Чого ж ні?

— Ну, то, значить, мені дорога одкрита. Спасибі вам, шановний колего, Миколо Гурійовичу!

— Прошу, колего, Остапе Антоновичу. Будьмо знакомі, заходьте до мене. Я оце сьогодні надумав сісти та дописати свою п'єску і запрошую вас на читку. Буде чай і там ще, що бог пошле...

— Дуже вдячний вам, колего, — вимовив голосно Остап Антонович і, опам'тавшись, мерщій кинувся до сохи, на якій висіло його наймоднішого крою пальто. Схопивши його, він гукнув голосно „Параско“ і як та не з'явилася, Остап Антонович похапцем надів шапку і не вийшов, а вилетів за двері.

Захоплений розмовою з Миколою Кулішем, Остап Сватюк забув, що на нього ще зрання чекали в сільраді люди і, пригадавши тільки зараз, він кинувся бігти. Але, вибігши за ворота, він згадав, що не докінчив листа до свого землячка Ананія Пилиповича, як і про те, що листа цього конче треба було одправити сьогодні ж.

Поміркувавши якусь мить і зваживши всю серйозність цього питання, Остап Антонович круто повернув назад.

За кілька хвилин Остап Антонович уже сидів біля скрині й прицілювався, як ефектніше й краще розказати землякові про всі останні події.

Поводивши пером і проказавши вголос кілька разів одно речення, Остап Антонович, нарешті, зупинився на такому:

„А іще ізвещаю тебе, дорогий куманьок, про очині інтресний у моїй житні факт. Учора приїздив до мене сам найголовніший український драматург Микола Куліш, захоплювався моєю п'єскою, пророчив мені ім'я на увесь світ і, головне, знаєш, одразу ж прочув, що я написав п'єсу. Мене цей факт так просто страшно здивував. У Харків, брат, уже дійшло! Що ж буде, як ми поставимо її? Та це дійсно не тільки на увесь есесер прогремить. Буржуазний світ узнає мене! В Глухові, мабуть, проходу мені од женщин не буде! А ти пам'ятаєш, що ти мені говорив, Ананію Пилиповичу? Покинь, казав, свої вірші! Покинь, це не твоє діло, Остапе Антоновичу, а воно, бачиш, як вийшло! Ні, таки я був правий, я, куманьок! А ще повідомляю тебе, що сьогодні моя п'єска вже піде в нашому театрі, а удень буде відкриття пам'ятника. Приїде товариш Сотник, приїдуть представники районного масштабу, будуть від газет і після короткого мітингу — буде останній, найцікавіший момент. Я уявляю, як зрадіє товариш Сотник, коли, знявши полотно з пам'ятника, побачить там не те, що сподівався. Він посміхнеться, зживовано одступить два великих кроки назад, а я підбіжу до нього і, тискаючи його руку, скажу:

— За вашу віддану роботу! За ваше чесне ставлення до ганджівського громадянства!

— Дякую! О, як я вдячний, — скаже товариш Пимін Сотник і, обнявши мене, тричі поцілує. Гро-

мадяни крикнуть голосно „ура“ і здивовано вигукнуть.

— Ну, два ж брати! Наче один! Наче один.— А я вирвуся із Сотникових обіймів, повернуся до наших громадян і, радісно посміхаючись, скажу:

— Благодарю, не очікував, громадяни!— Після цього ми усі підемо на виставу, а, подивившись її, товариш Сотник неодмінно зацікавиться тим, хто написав цю талановиту п'єсу, дізнається, що це я, і зробить те, чого я й сподіваюсь. Таке, брат, буде сьогодні в нас! Я дуже шкодую, що не е тут тебе: удвох воно було б веселіше! Але це не біда. Ми скоро будемо разом, і, щоб не одволікати справи, я прошу тебе зараз же знайти мені там підходящу квартиру. Така, щоб, знаєш, була і для жити і для творчества. Харашо було б, щоб будинок стояв у парку, щоб біля самих вікон росли дерева, а під ними бузок і ще там щонебудь. Постарайся ж там, любезний, Ананію Пилиповичу, а я вже тебе не забуду. Зразу ж, як тільки переїду у Глухів і стану до роботи, підніму й тебе на більш ответствену службу. Да, ще не шукай квартирі на багато, бо я, мабуть, переїду до Глухова сам: не люблю я тягати із собою цілого табору. Нехай вони залишаються в Ганджах! Ну, і з тим до скорого свіданія. Твій земляк і кум Остап Антонович Святюк, який не забуває тебе ніколи та й не забуде, якої б великої слави та почестів він не зажив. Пишати не прошу, бо завтра чи найпізніше після завтра побачимося. Товариш Сотник, мабуть, приїде до нас своєю машиною, так я одразу вже з ним і до Глухова. Думаю, що кому-кому, а мені біля нього містинка буде,— закінчив Остап Антонович, згорнув листа і вклав його в конверту. Послинивши, Остап Антонович запечатав його й поклав до кишені. За тим він рішуче підвівся і, як стояв, пішов із хати. Він поспішав, хвилювався й думав, що на вигоні вже, певно, зібралися в очікуванні на приїзд товариша

Сотника ганджівські громадяни й дбав не запізнитися. Не міг же справді Остап Антонович запізнитися на цю надзвичайну ним організовану зустріч!

Х Остап Антонович доходить своєї мети, а Пимін Сотник робить не зовсім обґрунтований вчинок. Доки Остап Антонович вертав додому та дописував листа до свого землячка, сповіщене про відкриття пам'ятника населення Ганджів валом валило на сільський майдан. Ішли старі з похилими сивими бородами, молоді з веселою посмішкою, галасливі діти, організації й одинаки, жіноцтво й мужчини. Ішли, щоб подивитися на невидане, щоб неодмінно бути присутнім на тій урочистій хвилині, коли голова зборів оголосить відкриття пам'ятника і скульптор зніме з кам'яного погруддя сірий мішок. Всі були захоплені цією надзвичайною подією й всі поспішали, боячись запізнитися.

На майдані порядкувала Таня Таранущенко. Вона розставляла колони, перевіряла, чи прийшли представники від різних організацій, стежила за порядком і, хвилюючись, очікувала на приїзд представників округи. Разом з Таньою, допомагаючи їй, працювали Сизін та скульптор Введенський. Вони, виконуючи Таніні накази, заклопотано шугали поміж густими купами ганджівців, обдивлялися, чи було все потрібне для підняття погруддя на високий постамент і часто навідувалися до Тані. І з того, як вони дивилися один на одного, як поводилися, погано заховуючи за своїми посмішками щось невідоме й навіть таємниче, можна було легко зробити висновок про якусь їхню змову чи гострий організований дотеп. Що це було так, підтвердженням тому була не тільки їхня трохи надзвичайна поведінка та зразкова організованість і монолітність в настрої. Підтвердженням цьому був хоч би такий момент. Побачивши, що на майдан в'їхала Параска Хведірівна, Сизін миттю кинувся до Тані, знайшов

її серед натовпу і захоплено, але пошепки, наче боячись, щоб його хто не підслухав, повідомив:

— Привезла...

Таня посміхнулася, заклопотано подивилася в той бік вигону, де стояла невеличка бричка з погруддям, приготованим для пам'ятника і, як не помітила там нікого, окрім Параски Хведірівни та її малого хлопця, що сидів з нею поруч, стурбовано запитала.

— А Остапа Антоновича немає?

— Немає, — підтвердив її запитання Сизін.

Зачекавши кілька секунд, за які Таня повинна була вирішити, що робити далі, і, не діставши від неї ніякої відповіді, Сизін перервав мовчанку й запропонував забрати привезене Параскою Хведірівною погруддя до постаменту.

— Поставимо рядом. Там можна так поставити, що коли навіть Остап Антонович прийде, то нічого не помітить.

Таня повагалася ще якусь мить і, не маючи кращого розрішення цього питання, погодилася на всі Сизонові пропозиції:

— Забирай і, якщо Параска Хведірівна може не їхати додому, постав її, нехай доглядає за погруддям, щоб не розбили або не зняли мішка якого.

І коли Сизін побіг, щоб виконати це розпорядження, до Тані підійшов скульптор. Він говорив щось пошепки, нервовіше, ніж можна було сподіватись, і з того, як він часто зміняв становище ніг та сіпав тонкими рками, треба було зробити той висновок, що скульптор хвилювався.

Таня заспокоювала його, доводила щось, але його це, певно, не переконувало.

— Ви за це не відповідаєте. Ви просто найнята людина, що виконувала розпорядження голови сілради.

Ви зробили, що від вас вимагалось і відповідаєте лише за це, — доводила йому Таня, намагаючись заспокоїти.

Тимчасом натовп збільшувався, ставав неспокійніший, гомінкіший і нервовіший. Очікуючи на приїзд представників округи, майже всі, хто прийшов завважали також і те, що серед присутніх не було Остапа Антоновича, головного ініціатора цього свята. Це не дуже хвилювало ганджівчан, бо всі вони були переконані, що Остап Антонович прийде, але це не могло не хвилювати Параски Хведірівни.

— Де б йому ходити, — заклопотано питала вона і, не довіряючи чоловікові, природно, зводила свої думки на те, що Остап Антонович зайшов зараз до попаді.

— Без неї ж він і ступить не може, — злостилася вона на чоловіка, вартуючи привезене погруддя.

Але цього разу Параска Хведірівна помилилася. Остап Антонович не був у попаді. Упоравшись із листом, він заніс його на пошту й тепер поспішав на майдан.

Остап Антонович цілком уявляв, яке вражіння на гаджівців справляла його відсутність, знав, що кожна хвилина його запізнення могла призвести до катастрофи і, зважуючи все це, він не йшов, а просто летів.

Вибігши з провулка на вигін, він побачив, яка сила-силенна народу зібралася навколо постаменту, прискорив кроки й захвилювався ще дужче.

— Така маса, а ватажка немає, — промовив він, докоряючи себе за таке легковажне ставлення до справи. — Хіба не можна було раніше написати листа. Аджеж не сьогодні я дізнався про свій переїзд у Глухів, аджеж не сьогодні я закінчив п'єсу і не сьогодні приїздив до мене Микола Куліш, — ганьбив себе найгострішими словами Остап Антонович, хапаючи як мога швидше перемогти не зовсім великий простір, щоб досягти тої сили ганджівського народу, що зійшлася на відкриття пам'ятника й, почувавши себе без свого вантажка, вона дуже нервувала, філософські попихуючи тисячами найгрубіших цигарок

та спльовувала разом із густою слиною тисячі ніяк не рідших від тієї слини, безпредметних, ні на кого не скерованих, матюків.

Помітивши, що до переднього краю натовпу підтюпцем поспішав Остап Антонович, один з тих, хто важко почував себе без вантажка, штовхнув під бік свого сусіду і, ехидко підморгуючи, вимовив:

— Рижий біжить!

— Мабуть, попадає приспала, — одповів другий. — Ну й баба ж! Там, брат, як іде, так так і переливається, їдять його мухи! Укачався в щастя Остап! — заздро закінчив він, додав ще якусь непристойність і змовк:

Остап Антонович, не звертаючи ні на кого уваги, прoderся до середини натовпу, знайшов там Таню і, хвилюючись та просячи пробачення, тривожно спитав:

— Тетяно Миколайовно, товариш Сотник ще не приїхав? З округи ще не приїхали?

— Незабаром будуть. — одповіла Таня.

— От чудесно, а я думав, що запізнюся. Я там з квартиркою клопотався.

— З якою? — з удавним здивованням запитала Таня, намагаючись як найкраще заховати свою повну поінформованість у цій справі.

— Та в Глухові. Може, буде кому потрібна після сьогоднішнього свята, — одповів загадково Остап Антонович.

Відчуваючи безсилість, щоб стримати сміх, Таня не запитувала його більше, а Остап Антонович якраз побачив скульптора й кинув її, бажаючи поговорити з ним.

— Товаришу Введенський! — гукав Остап Антонович. — Товаришу Ваєденський, а я на вас чекаю. — хвилювався Святюк, пересилуючи своїм писклявим голосом густе гудіння перістого натовпу.

— Що, все в порядку? — стурбовано запитав Остап Антонович, коли скульптор підійшов до нього. — Параска Хведірвна давно привезла? Ціле все? Не побилосся?

— Все добре, — одповів Введенський, і зразу ж одійшов у бік.

Остап Антонович протер задоволено вуса, весело посміхнувся і знову повернувся до Тані.

Підходячи до неї й оцінюючи її заклопотаність, яка ще з більшою силою підкреслювала її строгість та вроду, Остап Антонович загадково посміхався й став філософствувати приблизно так:

„От ходить дівчина. Молода, вродлива. Ходить сьогодні, як чужа, а завтра я скажу їй лише одно слово і її доля буде моєю і навпаки. Сьогодні, зараз я для неї лише голова сельради, сьогодні я лише Остап Антонович, а завтра муж, коханий Остапок, Стах, Сташочок. Сьогодні я просто людина, а після відкриття пам'ятника та вистави я найталановитіший не тільки серед усіх ганджівців, відсталим учителям зі мною не рівнятися, представники району мені ні по чом, та й коли по по-правді, то й серед представників округи мало буде таких, щоб могли стати зі мною поруч. Ну, ще, може, товариш Сотник, а останні... І от зараз Таня, коли я до неї підійду і скажу: „Драстуй, дружино молода“ — витріщить на мене здивовані очі, посміхнеться, а, може, ще й вилає, а завтра, коли я буду не тільки Остап Антонович, а сила і визнаний талант, завтра ця ж Таня простягне до мене руку і, обнімаючи, солодко вимовить:

— Драстуй, мужу мій!

— Остапе, — почув Сватюк знайомий голос. — Де це ти ходив? — запитала суворо Параска Хведірівна, пробивши собі дорогу до чоловіка.

— Були справи. Хіба тобі не буде часу дома запитати, — розгнівався Остап Антонович і, не обертаючись до дружини, прямував до Тані.

— А я тебе питаю, де ти був? — піднесла голос Параска Хведірівна, очевидно, ображена таким зневажливим до неї ставленням.

— Були справи, повторив Остап Антонович, не обертаючись до неї й не зупиняючись.

„Як розумно все таки організовано життя. Як було б несправедливо поєднати цю прекрасну дівчину з якимсь там відсталим Кочергою, — згадав Остап Антонович голову сусідньої Пелехівської сілради, — і якдо речі, як законно буде таке поєднання її з людиною з великим талантом, з світовим ім'ям. Прекрасно організоване все. Біле до білого і чорне до чорного, — вів свої міркування про Таню Остап Антонович. — Ну, а як не підійде з часом і вона, то я ж потім можу й з вищого кола собі жінку потягти. Все ж таки Таня із низів, а Марфа Єремійовна говорила, що жінщина з низів не може задовольнити великої натури, — закінчив Остап Антонович свої думки, підходячи вже до Тані.

Параска Хведірівна подивилася чоловікові вслід, голосно сплюнула й знову пішла до постаменту — вартувати погруддя.

Повернувшись, вона застала там скульптора Введенського та комсомольського секретаря товариша Сизона. Вони заклопотано востузилися біля постаменту і, вправившись, підвелися.

Параска Хведірівна глянула туди й завважила, що під великим брезентом замість одного погруддя було вже двоє:

— Що то? — запитала вона, вказуючи на дві зовсім однакових, однаково поставлені й накриті однаковими сірими мішками купи.

— Погруддя — відповів Сизін. Тепер ми будемо вартувати їх разом.

Параску Хведірівну, звичайно, здивувала така несподіванка, але чоловікові вона не пішла сказати: образа, що вона її зараз дістала від Остапа Антоновича, була сильніша за всі обов'язки й закони.

Десь здаля прогавкала незвичайна для Ганджів сирена і увесь натовп захолов у напруженні.

— Танюша, приїхав товариш Сотник, — захоплено промовив Остап Антонович. — Цвидше делегатів від організацій, до трибуни, до постаменту, — захви-

лювався він. — Треба вітати! Товариші, — звернувся Святюк до селян, — зараз до нас під'їде на машині товариш Сотник. Товариші й громадяне, розступіться! Отак! Отак! Щоб був коридор, щоб було, як пройти представникам. Розступіться! Ще трохи, — захвилювався Остап Антонович.

Сирена гукнула ближче, за нею почулося характерне напружене гудіння авта, а за хвилину машина вискочила на шлях, перебігла чорним жуком через вигін і зупинилася.

Натовп однодушно привітав авто голосним „ура“ і за одну мить, наперекір до всіх Святюкових вимог, обліпив його, як обліплює дрібна сталава тирса сильний магнет.

Остап Антонович захвилювався ще дуже. Він забігав, засмикався і, щоб продертися до представників округи, Святюк повинен був пробивати собі дорогу силою. Пробиваючи її, він посував наперед дуже повільно, але не відступав, герічно одвойовуючи крок за кроком, щоб дійти до машини. Простуючи так Остап Антонович не ображався на ганджівчан і навіть не сердився тоді, коли його невдячні земляки одпихали задами назад.

„Нічого. Треба потерпіти. За кілька днів — і я буду так їздити на всякі відкриття пам'ятників, різні закладини і таке інше, — думав Остап Антонович, терпляче зносячи всю неповагу ганджівчан до своєї особи.

„Народ наш невихований і дикий. Він міркує так, що тільки їх треба поважати, — думав Остап Антонович про тих, хто приїхав. — Він не розуміє того, що серед вас ось пробивається людина куди знаменитіша й важливіша, ніж усі представники, що є на сьогоднішньому святі, — дорікав Остап Антонович своїм землякам. — Але яких би він заходів не вживав і щоб не думав Святюк про своїх односельчан, — вони були непохитні: всі тиснулися наперед, домагалися стати найближче до машини, поговорити з представниками округи чи почути, про що їх питатимуть інші.

— Та чи ви ж граждане! Чи ви люди, — вигукнув гнівно Остап Антонович, безсило борючись серед густого, мов ганджівські баюри, наовпу. Він домагався, щоб вони розступилися й пропустили його, але ніхто не рухався з місць і навіть не думав рухатися, немов Остап Антонович говорив зовсім не до них.

— Та поговорить же я должен! — кричав Остап Антонович.

— Та ти вже наговорився. Сьогодні наша черга, — відповідали йому, все далі одсовуючи Остапа Антоновича від авта, аж доки, зрештою, не відкинули його аж у самий зад. І тільки тут побачивши, що за ним уже нікого не було, Остап Антонович наче опам'ятався, повернув у протилежний бік і за найкоротшу мить був уже біля постаменту.

— Що все готове? — хвилюючись, запитав він Таню, упіймавши за руку і заглядаючи їй у лице.

— Все, Остапе Антоновичу, все як слід. Делегації тут, трибуна готова, промовців записано. Нехай тільки швидше приходять, — клопоталася вона, поглядаючи то на Сизона й скульптора, то на те місце, де стояв автомобіль.

— Маладець, — похвалив її Остап Антонович. — Ви мене сьогодні, Таню, таки добре виручили. Я, знаєте, так хвилювався, що й трьох слів тепер не зв'яжу до купи, а вчора ж усіх промовців інструктував! Переживання, знаєте! Мій же день, як не як!

— Да, — підтвердила захоплено Таня. Ви зробили колосальну справу, Остапе Антоновичу.

— Правда, Танюшко? — зрадів товариш Сватюк і зупинився. Зупинившись, він пригадав свою інструктивну промову, те, як її захоплено сприйняли промовці від делегацій і, перекинувшись до минулого, Сватюк поза своїм бажанням пригадав і те, про що він говорив учора.

Усі ж знають і думатимуть, що пам'ятник Шевченкові одкриваємо, а воно... Ех! Та й штучку ж

я впаяв. От здивується товариш Сотник. І хіба я ніколи не заслужу такого сюрпризу, — заздрісно подумав Сватюк. А скульптор маладець! Ні пари з уст! Витриманий, — похвалив Остап Антонович і скульптора. І, уявляючи, яке бурхливе захоплення викличе серед громадян саме та несподіванка, що замість обіщаного Шевченка всі побачать на постаменті товариша Пимена Сотника, який буде так надзвичайно подібний до голови Ганджівської сільради товариша Остапа Сватюка, Остап Антонович нетерпляче, гаряче бажав на швидший початок мітингу.

— Хоч би вже швидше. Місця собі не знайду, — сказав він до Тані. — Я, знаєте, так скучив за товаришем Сотником. Цілих же два тижні не бачив його, — говорив Остап Антонович з почуттям людини, що й справді загубила з того небачення. — А як був я на окружному з'їзді, так він і в театр мене, і в кіно, і обідать, і чай пить. Словом, як свій свого, наче ми брати або ще й рідніше, — захоплено розповідав їй Сватюк, нервово озираючись.

— Ось уже вони йдуть, — недбало кинула Таня. — Товариш Сотник, а з ним прокурор та ще інспектор наросвіти.

„Та це ж не товариш Сотник, — недовіжливо зауважив собі Остап Антонович, гузуючи від нього до натовпу.

У нього ж вуса які, а в цього чисто голі губи. Потім товариш Сотник огрядніший, а це таке, наче общипане, слабеньке, — міркував Сватюк, все далі одсовуючись до натовпу й хвилюючись за зроблене поگردдя.

Сотник підійшов до Тані, привітався і, тримаючи її за руку голосно, спитав:

— А де ж твій голова сільради? Як його прізвище?

Таня якось натдо уважно, підкреслено глянула Сотникові у вічі, щось промовила до нього і аж тоді гукнула Сватюка.

— Остапе Антоновичу, — сказала вона, — товариш Сотник хоче з вами познайомитися — Швидше! Чого ви там стоїте?

„Та невжеж це він, — розпачливо запитав себе Остап Антонович. — Невжеж я тоді не його бачив? Невжеж мене той фотограф обдурив?“ — Він глянув на скульптора, подивився на Таню і розгублений не знав що робити.

Ледве ступаючи, Сватюк боязко підійшов до голови окрикконкому і, несміливо привітавшись, зупинився.

— Драстуйте, товаришу Сватюк, — сказав весело Пимін Сотник. — Ну, як же тут справи? Швидко будемо одкривати пам'ятника?

— Та я хоч і зараз. Справи нічого, товаришу Сотник, — сказав Остап Антонович.

Остап Антонович придивився до нього пильніше і, зважившись неодмінно зараз же дізнатися про істину, підійшов до Сотника зовсім близько і трохи боязко, майже пошепки запитав:

— А скажіть, товаришу Сотник, я пам'ятаю, що ви тоді на окружному з'їзді Рад наче з вусами були? І оп'ять таки я раз, наче, на президії вас бачив ..

— Вірно, — посміхнувся до нього голова. — А що, хіба це має якесь значіння? — зацікавився.

— Ого, ще й яке! — підтвердив неоднозначно Остап Антонович і скося глянув на постамент, з-за якого визирав сірий, мов на жоліях піднятий у двох місцях, брезент. — Ще й яке, — кинув він жартівливо, щасливо переконавшись, що вуса товариш Сотник таки мав.

„Якби ти їх не мав ніколи, тоді мені сьогодні хоч лягай і пропадай. Пішло б усе шкереберть! Хіба що, може, п'еска б моя вивезла, — подумав Остап Антонович.

— Он як! А ви не можете сказати, товаришу Сватюк, яке саме значіння мають мої вуса?

— Швидко дізнаєтеся самі, — інтригуючи заявив Остап Антонович, упіймав очима скульптора і багатозначно йому посміхнувся.

Скульптор посміхнувся до Остапа Антоновича, нахилився до Тані й щось довго говорив їй: переконував, чи просив про щось.

Тимчасом до Остапа Антоновича підійшла Параска Хведірівна. Спічутливо, зазираючи йому в лице, вона часто поглядала на Сотника, що стояв тут же і, не помічаючи нікого, говорив про щось з інспектором народівити. Той гордо поблискував своїм білим у сріблі пенсне, часто махав однією рукою, а другою тримав під пахвою пузату, жовту теку.

Прокурор стояв трохи збоку. Він не брав ніякої участі в розмовах і, певне, нетерпляче чекав на початок зібрання. Сотник помітив це і, знаючи, що прокуророві після цих зборів треба було ще їхати далі, запропонував Святюкові починати.

— Добре, товаришу Сотник! Я зараз. Одну хвилиночку. Для такого урочистого свята треба принести прапори. Он уже несуть — пояснив Остап Антонович.

А другої хвилини Остап Антонович стояв уже на трибуні й, оцінюючи оком місця на машині та думаючи, буде йому де сісти, чи ні, — урочисто оголошував мітинг-збори відкритими.

— Сьогодні у нас надзвичайна подія! Сьогодні ми відкриваємо пам'ятника й улаштовуємо виставу. Сьогодні в нас є присутнім сам голова овика товариш Сотник, а з ним товариш прокурор і товариш, котрий інспектор по освіті. Сьогодні ми, товариші, відкриваємо такий пам'ятник, якого, напевне, немає не тільки на Україні, а і в усьому нашому Союзі. І це факт, товариші. Нам непотрібні старі боги Ми, товариші, зробимо усе по-новому. І все ви побачите самі, — закінчив Святюк свій короткий вступ.

Сотник уважно подивився на Остапа Антоновича, знайшов на другому краї трибуни товаришку Таню

і, доки голова сільради розподіляв порядок привітань, голова овика дуже уважно говорив з Таньою.

— Це неможливо! З цим гратися не можна, — долітали його слова. — Ми вам довіряли, а ви на дитячі витівки пішли, — докоряв він Тані, певно, доводячи їй, що її вчинків не можна виправити ні з якого погляду. — Цього вам, знаєте, ніяк не можна подарувати. — гнівався товариш Сотник.

— Ми були переконані, що цим тільки можна на нього вплинути. Може, ми й помилилися, — виправдувалася несміливо Таня.

Сизін та скульптор стояли далі, і, не чуючи їхньої розмови, вони прекрасно розуміли все, про що говорила Таня з головою овика.

На трибуні часто з'являлися, змінюючи один одного, промовці. Вони говорили запальні, строго зазубрені промови і, закінчивши їх, поважно сходили вниз.

Промовляли від учительства, від наймитів, говорила якась жовтява тітуса від жінвідділу й навіть вийшли вітати цю надзвичайну подію трое жовтенят. Вони, як і всі попередні, привітали „батька Таласа“ і підхвалені радістними вигуками тисячної юрби пішли з трибуни.

Остап Антонович радів. Він бачив, як добре все йшло і лише хвилювало його те, з якою неповагою, на його думку, ставився до всіх цих промов товариш Сотник.

— Що він не знайшов би іншого часу та й місця поговорити з нею? — суворо засуджував Остап Антонович голову овика. — А ще й приклад треба з нього брати. Але чим більше Остап Антонович думав так, тим більше він переконувався, що гнів у нього народжувався до Сотника не через його неуважність до промовців, а через те, що Сотник зараз одбирав у нього Таню. Зрозумівши причину свого хвилювання, Остап Антонович пригадав, як побожно він ставився до голови овика, як нетерпляче чекав і як

хвилювався з того, що виліплене погруддя було більш подібне на нього, ніж на товариша Сотника.

„А тепер це ще й краще! Нехай знає де з нею говорити,— промовив наголос Остап Антонович.— Всі вони однакові, а вже, коли ставити пам'ятника, то треба ставити його, найдостойнішому! От тільки як бути з тим, що люди думають про пам'ятник Шевченкові, а вийде він пошти мені,— клопотався Остап Антонович.

Розмірковуючи, він вирішив оголосити про це негайно, наказав секретареві комсомольського осередку товаришеві Сизону одразу ж заявити його волю селянам і надав йому слово.

— Громадяни, найцікавіше скаже товариш Сизін,— повідомив ганджівчан Остап Антонович.

Сизін підвів голову до Тані, обернувся до скульптора, наказав йому піднімати погруддя на постамент й пішов на трибуну.

— Товариші,— звернувся він до селян.— Сьогодні Ганджі святкують особливе свято! Сьогодні ми ставимо пам'ятник нашому великому творцеві, поетові-незаможникові, Тарасові Григоровичу Шевченкові.

— Скажи правду, Сизоне!— підбіг до нього Остап Антонович.— Я ж тобі казав, що вийшло із цим пам'ятником. Говори! Говори.— хвилювався Остап Антонович. Але Сизін ніби не почув його й не звернув на нього жодної уваги.

Висловивши ще кілька не дуже складних думок він урочисто оголосив:

— Мені, як представникові незаможницької молоді, за не ім'енням у нас ячeyки капебе, доручено об'явити відкриття цього пам'ятника.

— Сизоне, не можна ж усім брехати,— гарячково прошепотів Остап Антонович.— Вони ж зараз побачать,— хвилювався він, увиваючись біля секретаря комсомольського осередку.

Але Сизін не звернув на нього уваги і цим разом. Пильнуючи, як уважно слухали його селяни, а також

усі, хто стояв на трибуні, Сизін обернувся у той бік, де стояла схвильована Таня, упіймав її ухвальний погляд і помітно підвищив голос:

— Оголошую пам'ятник Тарасові Шевченкові одкритим!

— Що ви робите! — крикнув сполохано Остап Антонович, і вибіг поперед Сизона.

— Громадини, помилка. Я все об'ясню. Не Шевченкові, не Шевченкові, — закричав Остап Антонович.

— Знять полотно й шапки! — заглушив Остапа Антоновича Сизонів голос.

Введенський рішуче смикнув сірий мішок угору і, одхилившись, одразу ж спустився вниз.

— Помилка! Якесь помилка! — заспішив Остап Антонович, боязко одступаючи назад, пильно розглядаючи звичайне Шевченкове погруддя й не розуміючи в чому справа.

„Значить, вона не привезла мене. Але ж я її бачив тут. Що це таке! — хапав себе за голову Остап Антонович. — Що це таке? — запитував він себе і, як побачив, що біля трибуни на стіл підняли друге і саме те погруддя, що було виліплене з нього, Остап Антонович якось невиразно посміхнувся й голосно вимовив:

— Ну, й штучку ж ви утяли зі мною!

Але не встиг Остап Антонович й опам'ятатися, як посеред трибуни став товариш Сотник.

Звертаючись до населення, Сотник почав говорити:

— Дорогі товариші! Я не хотів би починати цієї своєї промови з того, з чого доводиться мені її почати. Сьогодні у вас свято, але обставини примушують нас забувати, коли треба, й про свята та вирішати буденні та ще й важкі справи.

— Бач, куди гне! — кинув Остап Антонович, підійшовши ближче до Тані.

Він завжди так, скільки я його й чув, — пояснив їй Сватуок, і став ще ближче, намагаючись з'ясу-

вати, як трапилося все це та докладніше характеризувати й Пимона Сотника.

— Я дивуюся, як ви, товариші, на дванадцятому році революції допустилися, щоб ваші й народні гроші тратилися отак по-дурному, — показав він на долішне погруддя.

— Значить, йому не подабається його фотографія? — запитав боязко Остап Антонович. — А хто сюди привіз Шевченка? Хто вам велів? — вимовив він погрозливо.

— Кому потрібні такі пам'ятники? — запитав Сотник. — Хто потребує з чесних радянських робітників того, щоб їм будували пам'ятники?

— Бач-бач, як загинає! Це, щоб його просили. Просіть! Просіть, товариші, — нагнувся Остап Антонович до тих, хто стояв унизу.

— Хто б міг навіть додуматися, що якісь нещасні Ганджі, де немає школи, лікарні, сельбуду путящого та почали будувати такого пам'ятника, — говорив із серцем Сотник.

— Просіть його! — крикнув Остап Антонович і загрозово замахав руками. — Просіть, що ми самі пам'ятника желаємо, — наказав він.

Але його на цей раз почув Пимін Сотник. Він миттю обернувся і довго, запитально дивився Сватукові в обличчя.

Сватуок неспокійно крутився на місці, безпомічно по-собачому всміхався й безпорадно, часто блимав рудявими віями.

— Треба вже, нарешті, сказати всю правду, — промовив Сотник, помовчавши. — У нас є багато матеріалів про вашу поведінку, але ми хотіли їх перевірити. Тепер уже можна розказати все про вас, — суворо заявив голова овика.

Остап Антонович похитнувся назад, схопився руками за поруччя трибуни і замовк, ніби прикипів на місці. Він уже не посміхався й не блимав. Обличчя йому скам'яніло, а очі зійшли з трибуни й тупо

зупинилися на старомодному капелюсі Марфи Єремійовни.

— Ви зв'язалися з попівським, антирадянським елементом! — заявив Сотник.

— Хвакт, — гухнув сотнею голосів стишений його промовою натовп.

— Ви підтримували куркулів! — додав він.

— Верно! — однодушно підтвердили збори.

— Ви по-дурному ганяли селян!

— Як тут був! — загуло перісте море шапок, піджаків і свиток.

— Ви потратили на цей нікчемний пам'ятник народні гроші, — показав Сотник на погруддя, що стояло внизу на столі, — і за все це я наказую вас зараз же заарештувати!

Остап Антонович нервово сіпнувся, хотів бігти, але завагався, схилився на поруччя і не пішов з місця.

— А тим, хто знав про готування цього пам'ятника і не сказав своєчасно, оголошую сувору догану, — повернувся голова овика до Тані та Сизона.

— Я хотів, щоб як краще, — прошепотів безсило Остап Антонович. — Я хотів, щоб вам більша честь, товариш Сотник, — простогнав він, випроводжаючи його з трибуни.

Але Сотник того не почув. Він прямував униз, бажаючи, очевидно, подивитися на те погруддя, що готувалося для його пам'ятника.

Остап Антонович сумно дивився йому вслід і очікуючи, доки за ним прийде міліціонер, похило стояв на трибуні.

Натовп гомолі розтавав.

Остап Антонович дивився, як розходилися від трибуни менш цікаві й заздрив кожному з них. Стежачи, він не помітив того, що до трибуни підійшов Махтей Мірошник, зупинився й загадково посміхнувся. Постоявши якусь мить, Мірошник задрав угору голову і, звертаючись до Сватука, серйозно запропонував:

— Остапе Антоновичу, говоріть! Чого ж ви? Народ вас жадає послухать!

Останні його слова викрилися дужим селянським реготом і зовсім притиснули Сватука до дерев'яних поруч трибуни.

— Я хотів, щоб як краще, — прошепотів у повітря Остап Антонович, пильнуючи тепер за Параскою Хведірівною, яка, мов вірний чатовий, стояла біля долішнього погруддя.

Помітивши, що до неї прямував Пимін Сотник та й усі, хто був з ним, Параска Хведірівна випросталася на весь свій зріст, боляче глянула на Остапа Антоновича, миттю підважила те погруддя своїм правим плечем і пружко вдарила його обома руками.

Погруддя крихко впало на гострі уламки каменю, важко заскреготало об нього білим тілом і дрібними, нерівними шматками розлетілось на всі боки.

На трибуні, наче стовп, стояв одинокий Остап Антонович.

Б У Д Н І

І Старий Ларіон Трач був лютий: син Хведько писав, що приїде за два дні працювати на заводі.

Б. ТЕНЕТА

— Тут щось не так, — подумав гнівно Ларіон, проте синове прохання узяти його до своєї бригади трохи втішало старого...

— Сім років учився, а приїде робітником працювати, — покаржився він дружині, але та не зрозуміла його...

— Аби приїхав, — відказала вона, задоволена вже з того, що син, нарешті, приїде на цілий рік...

— Працюватиме простим робітником, — пробурмотів старий, — хоче, щоб я його повчив...

— А повчиш, — відповіла байдуже дружина, — Лягай уже спати.

¹ Право на кіносценарій автор лишає за собою.

Та Ларіон довго крехтів і ніяк не міг заснути... Повчити він може, що й казати! Тридцять років працює на заводі, знає всі цехи, закутки, машини — знає, як свою невеличку хату, що вискочила на горбок край селища.

З року - в рік звук він ходити на роботу, щоранку однією дорогою — повз заводський ставок та чорні від диму тополі. Ніколи не лишався висіти його номер на чорній, подзьобаній гвіздками дощі в контрольній.

Навіть за громадянської війни, до червоної армії сина вирядивши, міряв він тихим ревматичним кроком свою дорогу... Пробираючись покрученими провулками, не раз обережно пролазив він кризь дірку, пророблену гарматними пострілами у високому заводському мурі й опинявся на заводі...

Ходив завмерлим дворичем, обминав кістяки повернутих, заїржавілих вагонеток, торкався обережно вкритих порохом варстатів. Сідав на хвилину відпочити. Великий цеховий корпус із завмерлими колесами трансмісій, безпорадні, німі токарні варстати без різців та шарошок, здавалися йому зловісними, як рої без зубів, а заля без пасів, що давно пішли на підшови, була така невітінно-порожня, незатишна...

Лишатись довго в цій могилі старому страшно, а не ходити — він не може...

Робітників війна та голод позабирали вже давно — хто був у армії, хто спекулянтив по селах...

Ларіон почував себе самотнім, збирався вже переїжджати до іншого, не такого зруйнованого міста, та коли з днями непи пролетіли чутки, що завод швидко знов пускатимуть, він, кинувши робити остогидлі запалки з французьких та австрійських патронів перший з'явився до контори.

Написав синові, що час уже повертатись додому та отримав несподівану відповідь. Хведько писав, що вже демобілізувався, а вертатись і на гадці немає: є в нього відрадження до робфаку.

Старий із старою лишилися самі, а син от уже сім років вчився, наїжджаючи зрідка на тиждень-два...

Писав був повесні, що кінчає інститута — виходить інженіром-раціоналізатором, та в останньому листі раптом сповіщав дивну й незрозумілу новину: приїде за два дні й працюватиме робітником...

— Тут щось не так, — думав Ларіон вже ранком. Він почував себе, ніби ображеним; устав вдосвіта все ще сердитий.

Вийшло якось негаразд. Старий Трач не один таки вечір збавив на сусідах, розповідаючи про Хведька. Читав листи його... Всі знайомі шанобливо дивувались, що Хведько, старого Ларіона Трача син, той самий Хведько, що його всі добре пам'ятали ще хлопцем, малим бешкетником, — що він тепер інженер!

Це було трохи несподівано. Хоча всі знали, що він десь вчиться, та якось ніхто, як і сам Ларіон, не думав про це...

— Незабаром приїде й прямо на завод інженером — роздзвонила тимчасом Ларіониха на все селище.

Старому тепер було трохи ніяково — син то приїде та не інженером буде, а робітником... Трохи тішило знов таки те, що хоч у його бригаді працю-

ватиме, коли що, він допоможе йому, порадить, навчить...

Йдучи до заводу, старий Трач придумував силу уїдливих запитань, що ними гадав зустріти сина.

— Сім років змарнував хлопець! — думав гірко — уже майстром був би, а так невідомо що...

Він ладень був гадати, що син дурив його всі сім років — такі несподівані були останні рядки в учорашньому листі:

— Хочу під твоїм керівництвом попрацювати... Чи приймеш до своєї бригади?

Ларіон гадав розважитись на роботі, та видимо цей день видався зовсім нещасливим: все дратувало його нині. На обідній перерві, підійшов до нього Трохименко — наймолодший робітник з його бригади. Він всього два роки, як працював на заводі.

— Хлопці хочуть оголосити бригаду зразковою, — почав він.

— Якто зразковою? — здивувався Ларіон.

— Першою на весь цех... Продуктивність праці підвищити, — пояснив Трохименко.

— Продуктивність праці? — перепитав Ларіон. Він не зовсім зрозумів останні слова — вони здались йому якимись небезпечними ворожими... Не сподобався йому й тон, що ним говорив Трохименко — старий не любивши такого навчального тону, відповів сердито:

— Я нічого не знаю. Зверніться до цехового... А я нічого не знаю...

Трохименко почав умовляти його, пояснювати... Він, Трач, як найстарший робітник за заводі... Хлопці в його бригаді молоді, хороші хлопці... Так і кажуть, що немає на весь цех бригади кращої за його, Ларіонову.

— Я вже старий із молодими тягатись, — сказав Ларіон вже м'ягше: — хай молодь сама вже...

— Та без вас ніяк не можна, — знов напосів Трохименко. — Ми всі разом: бригада на бригаду зма-

гатись будемо... Раціоналізація, а ви найбільше можете... Без вас ми нічого не зробимо... Раціоналізація...

Трохименко не знав, що саме цього слова не слід сьогодні вживати в розмові з старим Трачем... А він повторив його двічі. Ларіонові пригадався син — інженер-раціоналізатор! — і він зовсім розгнівався: почервонів, послав Трохименка під три чорти... Сказав, що він уже тридцять років працює без усяких цих „ацій“, і що вони, ці „ації“ йому в печінках сидять. От!

— Так нічого й не вийшло з цієї розмови, — скаржився Трохименко товаришам, — тільки роздратував старого...

Ларіон справді розхвилювався так, що не діждавсь гудка, кинув роботу і, сказавши, що нездужає, пішов додому.

Вдома стара похвалилася, що приїхав син.

— А де ж він — спитав Ларіон.

— На завод побіг, — махнула у відповідь. — А ти чого так рано?

— Трохи нездужаю, — збрехав Ларіон.

Він тепер жалкував, що так рано пішов з роботи: йому було трохи ніяково перед сином; неприємно, що першого дня син побачить його не на заводі, а вдома.

— Ну, що він? — постукав Ларіон пальцями об стіл...

— Інженером уже, — удавано байдуже відповіла стара...

Ларіонові кортіло, щоб вона докладно описала йому синів одяг, розмову, поведінку... Та розпитувати він не хотів, тільки поцікавився, чи з молодочками на кашкеті приїхав син... Сам того не помічаючи, він турбувався за те, щоб син його був схожий на цехового інженера-чепурного німця Мерца, що приїхав з-за кордону переустаткувати їхній старий завод... Ларіон побоювався, що Хведько не тільки

знанням, а й зовнішністю буде поступатися перед старими інженерами.

Та стара нічого не могла сказати. Вона помітила лише, що Хведько схуд, зблід — такий став, що доведеться тепер місяців із п'ять відгодовувати його... Вона зідхаючи щиро дивувалася, як він так довго міг жити серед чужих людей, без її повсякденних турбот.

— Будемо з обідом Хведька ждати? — закінчила вона свою інформацію.

— Та підождемо, — погодився Ларіон і вмившися ліг на ослоні, підклавши під голову подушку... Ждучи сина з хвилини на хвилину, лягати на постелене ліжко він не хотів...

Вже прогук гудок, друга зміна пішла на роботу, а Хведько не приходив...

Прийшов він аж присмерком, увесь засмальцований ніби з роботи.

— Вже й обід захолов, — незадоволено сказала мати, та син не звернув уваги на її натяк, ще у дверях стягаючи з широких плечей куртку, він привітався з батьком:

— Ти що це, захворів? — підійшов він до лави.

— Літа, — сів Ларіон опершися спиною на стіну — Хворію іноді.

— Да... — погодився син, глянувши на батька. Він видавався зовсім старим, великі вуса посивіли, зморшки на чолі стали глибокими, нерівними. Проте чоло й підборіддя були постарому вперті, примхливі — такі, якими знав син їх ще з дитинства.

— Потроху працюємо, — сказав Ларіон.

— Щось мляво у вас на заводі, — озвався син: — доведеться все догори ногами перевертати...

— Перевернеш! — наїжився старий: — Нові варстати ставити треба... Інженер Мерц до весни все переробить.

Ларіон навмисне згадав Мерца — дивився, як відповідатиме син, але цей був спокійний:

— Отой німець? — спитав він — Це добре! Та покищо доведеться на старих працювати... Треба лише роботу поновому налагодити.

— Вже пробували, — скептично усміхнувся старий. — Були у нас такі — покрутилися, покрутилися... В'язли й до мене: інструмент не так тримаєш і ногу не так ставиш... Хотіли яйця курку вчити...

Хведькові очі весело заблищали:

— Є усякі яйця й усякі курки, — сказав він — Ну та поживемо — побачимо.

Мати, що давно вже розіслала на столі білу, празникову скатертину, перервала їхню розмову: обід зовсім захолює.

— А де твоя інженерська фуражка? — спитав по обіді батько.

— Ми їх не носимо...

— А як же я знатиму, хто ти?

— На заводі кому треба — знатимуть...

— Покажи диплом, — сказав тоді Ларіон: його ще й тепер трохи непокоїла синова поведінка — він таки не гаразд розумів її.

Коли Хведько приніс диплома, старий був трохи розчарований, бо зроду диплома не бачивши, він уявляв його собі великим на грубому папері друкованим, з усякими печатками та малюнками... Проте, коли він прочитав його, обличчя йому трохи проясніло.

— Командувати, значить, будеш нами? — лагідно спитав він...

Те, що син буде працювати простим робітником вже не дратувало Ларіона: він дізнався, що тепер так всюди ведеться, у Америці навіть: молодий інженер рік, а то й два працює на заводі простим робітником, доки не набуде досвіду.

— Що, що, — подумав Ларіон, — а досвід синові передати можна...

Тепер, коли зайшли довгі зимові вечори, часто удвох із старою гомоніли вони про сина. Будували пляни: міркували, розмірковували...

Щоправда, Хведька вони такі не розуміли; і подумати не можна, що він справжній інженер. Але ж вони бачили диплом!

— Ну, та поки на заводі працює робітником, то й справді не слід йому від інших різнитися... — думав Ларіон, та все ж був незадоволений...

Хотів знов говорити з сином, та той уникав всяких розмов і сварок. Він більше мовчав, а коли й відповідав, на батькові натяки, так жартівливо:

— От, ще позмагаємось:

— Навчись спочатку працювати, — кидав сердито Ларіон.

Хведько навчився усяких таємниць токарної справи швидко. Працюючи в батьковій бригаді, він багато перейняв від нього: не минуло й двох тижнів, а він уже добре вмів заправляти в патрона валії а працюючи з шарошкою, чи не найкраще з усієї бригади порався з м'яким матеріалом. Проте він намагався робити все по-своєму. Зробив біля варстату столика, працював сидячи... Старому здавалося, що він зневажає роботу. Коли незабаром з'ясувалось, що Хведько став виробляти найбільше.

Робітники почали придивлятися до його маніри працювати; приходили навіть з інших змін. Ларіон відчував, що позбувається впливу, а син потроху заступає його місце...

— Не вживється старий із сином — говорили на заводі й справді за тиждень вони посварилися й Хведько мусів перейти до іншої бригади.

— Ми й без тебе обійдемося, — сказав Ларіон.

— Чого це ти, батьку? — здивувався син.

— Багато розумний став, — одвів у бік очі старий. — Хлопців мені псуеш...

Син не перечив.

— Хай один попрацює! — казав Ларіон товаришам, а сам почував, що загроза ця нікого не переконує. І він і всі добре знали, що Хведько вже може бути непоганим станковим.

Та скоро Хведька призначили на бригадного. Ларіон сприйняв це, як особисту образу — він майже не розмовляв із сином. Та скоро стався випадок, що допоміг йому знов повернути свій давній авторитет неабиякого майстра.

У Хведьковій бригаді були все молоді хлопці, недосвідчені — він сам підбирав їх. Перейшов до нього й Трохименко.

Працюючи на станкові він видимо не так припа-сував до патрону вала, що обточував. Різали тверду крицю. Різець зламався і, вісь зірвавшись, збила патрона.

Хведько півдня порався з варстатом та нічого зробити не зміг. Ларіон здаля іронічно стежив за ним... По обіді він узявся допомагати синові й за годину варстат запрацював знов...

— Оце так! — сказав син.

— А ти думав... — розігнув батьку спину. — Не тільки вам нас учить...

— Я у вас і вчусь — усміхнувся Хведько.

Ларіон був задоволений; він ладен був уже помиритись із сином, та той знов узявся за своє.

Другого дня прийшовши до цеху Ларіон спіймав якийсь незнайомий звук.

Серед тоякого, з давніх літ знайомого скреготіння вчулося йому щось нове. Йдучи на незнайомий звук, він опинився біля Хведькового варстату. Став мовчки придивлятися. Син нічого не говорив. Він нічого не питав... Бачив сам: не так летіли блискучі стружки з-під різця...

Відійшов, а на обіденній перерві підкрався до варстату... Вийняв з супорту різця, став роздивлятися.

— Що, цікаво? — підійшов син.

Ларіон нічого не відповів. Він почував себе переможеним.

Глянувши на різця, він одразу збагнув, що син винайшов найвигіднішу форму; саме таку, яка потрібна для осей рядових сівалок... Він добре уявляв

собі, як новий різець вгризається в крицю... Йому здавалось, що то в його груди вгризається він проклятий!

— І як я раніш не додумався, старий дурень, — подумав Ларіон; проте, синові, нічого не сказав...

Вже другого дня, уклавши всю свою тридцятилітню досвідченість, виробивши на тридцять відсотків більше норми, він наважився підійти до сина.

Біля Хведькового варстату стояв інженер Мерц і щось говорив ламаною мовою.

— Це на сорок відсотків підвищує продуктивність праці... Будемо на всіх станках працювати такими різцями...

Старий прислухався намагаючись бути непомітним.

Уперше за ці місяці роботи він не підійшов до сина й додому почвалав один.

Так вони і йшли: попереду син, а позаду, на десять кроків від нього — батько.

Це збентежило все селище.

Дехто жалів старого, та всі співчували Хведькові.

Старий це знав і скаржився.

— Ми старі вже непотрібні стали тепер!

Найбільше Ларіон був ображений тим, що він, старий бригадир, має тепер у сина вчитись... Коли старий думав про те, що скоро прийде день, коли син показуватиме йому, як орудувати з новим різцем, його охоплювала лють... Проте він вирішив піддаватися — оголосив свою бригаду зразковою...

Син виклик прийняв. По обіді він простяг батькові шматок списаного паперу...

— Підпиши й ти, — дав він олівця.

Старий мовчки підписав угоду.

З того часу увесь завод із захопленням стежив за змаганням двох зразкових бригад.

Робітники намагались вгадати, хто переможе: батько чи син. Син був бідовий, та й батько не з таких, що швидко піддаються...

Ларіон мав козиря й приберігав його...

— Ти скільки разів на день міняєш різця? — спитав він сина одного разу.

— Чотири рази, — сказав той — ніяк не доберу, чого вони так швидко стираються.

— А я три рази — засміявся Ларіон... — Думаю перейти на два...

Син мовчав і змагання загострювалося. Невідомо чим би закінчилося все це, коли б не перервала змагання несподівана біда...

II Ранком двадцять вісьмого лютого, коли Ларіон прийшов до заводу, то знайомого гомону не почув: завод завмер.

Великий натовп робітників стояли біля брами, гаряче обмірковував подію. Винуватили інженерів, що не додивилися, як слід трубних казанів... Як виявилось, при чистці лопнуло декілька труб і електрична станція стала.

— Тепер тижнів зодва стоятиме, — сказав Ларіон довідавшись у чім справа.

Всі погодилися.

Почали розходитися, а Ларіон, не знаючи, як змарнувати вільний час пішов по цехах.

Йому було сумно: зацімлілі варстати стояли в порожній залі, як отара переляканих овець; нерухомі паси скидалися на довгі павучачі лапи й ураз — під час роботи непомітні купи стружок, різного покиддя — повилазили тепер, на світ з кутків. Здавалося, що вся сила цеху не в завмерлих варстатах, а саме в цих іржавих, брудних купках.

Ларіон пройшовся порожнім цехом! Це не вперше переживав він аварію; та сьогодні йому було досадно, як ніколи...

Сьогодні гадав він спробувати нового різця, який мав краще за Хведькового бути — думав загартувати його так, щоб два рази на день тільки міняти.

Скоро його гукнули на мітинг. Та й на мітингу він думав про новий різець і не слухав, що говорили...

Говорили ж мало втішного... Ніхто не заперечував, що завод стоятиме довго...

Ларіон став прислухатись до промов, лише тоді, як побачив незнайомого чорного й маленького чоловіка...

Це був представник радгоспу — завод мав здати йому до п'ятнадцятого березня сто рядових сівалок.

Цей маленький чорний чоловічок лаявся, загрожував, прохав, та видимо сам розуміючи добре, марноту своїх зусиль — скоро замовк...

Вже після мітингу він скаржився, що десять тисяч га, десять тисяч! пустив під чорний пар, а тепер хоч руками засівай...

— З осені розраховали на ці прокляті сівалки і на ваш завод, щоб він згинув! — кинув він згоряча об землю сивою селянською шапкою...

Слова чорного образили Ларіона, так ніби лаяли його; він підійшов ближче...

— Нічого не поробиш, — хотів він втішити того... Сказав так, ніби počував себе в чомусь винним перед цим чорнявим.

Радгосповець так і говорив з ним, як говорять з людиною, що не виконала своїх обіцянок.

В старому прокинулася, раніш невідома йому, чудна гордість за свій завод і він подумав про сина, чи не вигідає той чогось...

— Зробимо вчасно, — сказав він упевнено: — от побачите...

Радгосповець недовіриливо махнув рукою і відійшов од нього.

Увечері Хведько похвалився, що він таки надумав щось...

— А я вже знаю, як, твої різці треба гартувати... Ручись, що не більше двох раз на день будемо... — не втерпів Ларіон...

Ранком вони удвох пішли до Мерца. Мерц вислухав їх уважно: Хведькова пропозиція поставити мотори на кожний варстат була здійснима, але німець сказав:

— Всеодно більше двадцяти станків ми пустити не зможемо, а на двадцять завдання не виконаємо...

— Зробимо, — сказав Ларіон... — Підберемо підходящих хлопців і зробимо.

Німець похитав головою: він не міг уявити — з якої речі робітники працюватимуть, коли два тижні з вини заводу управління вони можуть погуляти...

— Ми знайдемо охочих — підтвердив і Хведько...

Мерц недовіркою погодився тільки попередив:

— Дивіться, щоб не було так: поставимо мотори, а працювати нікому буде... Я буду проти того, щоб додаткову платню давати тим, що працюватимуть...

— Ніхто й не проситиме, — розсердився Ларіон на впертого німця.

Інженер низнув плечима: йому справді невтямки було, чого ці робітники так домагаються роботи.

Через три дні, коли токарний цех знов загув, неповним, правда, голосом, Ларіон підійшов до Хведька.

— Завтра будемо твої різці й мій гарт пробувати, — прошепотів він ніби боявся, що його хтось підслухати може.

Син мовчки хитнув головою, він був заклопотаний і, коли загув гудок на обід його бригада не кинула роботи — працювала без перерви до кінця дня...

Старий з своєю бригадою не був до цього підготовлений, але другого дня й він працював без перерви...

Тепер маючи на варстаті мотора, він пускав вал на повний хід — працював завзято; стружки блискучим потоком стрибали й розкочувалися далеко навколо нього... Він ніколи не працював так...

— Довго не витримаєте, — казав Мерц проходячи цехом...

Дехто з робітників теж сумнівавсь, що роботу буде зроблено вчасно.

— Нічого було тоді братися, — казав Ларіон...

За ці два тижні він схуд. Видимо, що напружена робота далася йому взнаки... Та пускаючи тепер

мотора, він міг відпочивати — син зробив регулятора унизу — так, що педадь приходилася під ногою. Це полегшувало роботу.

Ларіон уже спокійно приймав синові поради, бо працюючи на однакових з ним варстатах, він всеж виробляв більше... Й скільки не тягся Хведько, а не міг наздогнати батька.

Робота кипіла й Ларіонова бригада день-за-день переганяла Хведькову... Тепер у Ларіона зібралися все старі, і прийнявши деякі Хведькові поради, вони все ж точніше вміли пускати різця — рівніше й легше летіли їхні устружки з твердої крицевої вісі.

— Так то, — казав Ларіон синові, коли вони пізно поверталися з заводу — наша все ж перед веде!

Хведько усміхався хитро — було лише восьме березня — лишався цілий тиждень, а вже половина сівало́к була в зборочному цеху.

Прийшло десяте, одстукало одинадцятье й дванадцятье — все йшло гаразд. Ларіон уже святкував перемогу, а Мерцове обличчя ставало все здивованішим.

Та раптом тринадцятого зіпсувалося разом три варстати. Поки їх злагодили — пропав день.

— Не зробимо таки, — затривоживсь Ларіон. Він майже щодня навідувався до контори, щоб дізнатись, як ідуть справи... Заспокоївшись було, він одинадцятого й дванадцятого не пішов — тринадцятого злагодили варстати не міг кинути роботи.

Чотирнадцятого він таки не втерпів: знав, що замовлення не виконано — лишилося обточити ще чотири вісі, та кортіло довідатись, як працює зборочний. А що, як зібрали півсотні тільки?

Ларіон добре тямив, що при такій квапливій роботі буде багато браку...

Контора була ще відчинена. Нерішуче ступив він на першу ступеньку й зупинився...

— Я ж казав, — долетів до нього Хведьків голос.

— Що ж їх примусило працювати так? — запитав Мерц...

Ларіона це питання здивувало: ще місяць назад він сам міг би спитати когось так, але сьогодні воно видалось йому неймовірно безглуздим.

— Чи той чорнявий представник радгоспу тут?— подумав він й йому схотілось побачити цього маленького чоловічка, що так лаяв і кляв їхній завод два тижні тому.

— Що він тепер сказав би?

Ларіон уже взявся за ручку дверей, коли вони розчинилися.

Хведько побачивши батька, зупинився.

— Ну що? — боязко й нерішуче спитав Ларіон. — Виконали?

— Ні, — весело відповів Хведько — не виконали! Десять у зборочному, а п'ять позавтра зберуть. Жодної бракованої вісі за те...

— Якто, — не зрозумів Ларіон, але син вже тормосив його за руку:

— Сьогодні відгружаємо вісімдесят п'ять... А ті підождуть трохи... Не біда!

Ларіон мовчки дивився на збудженого Хведька. Той прокричав комусь:

— Так, що сьогодні можете забирати.

До них підходив представник радгоспу.

— Уже навантажили, — сказав він і, впізнавши Ларіона, стис йому руку: — таки виконали!...

Він побіг до контори й за хвилину вийшов звідти з путівкою...

Помахав нею над головою:

— Прощайте!

— Ходім... — підштовхнув Хведько батька. — Мабуть мати давно уже з обідом чекає. Запізналися ми...

Батько й син попростували з заводу, та все ж їм довелося затриматися ще.

Шлягбаум опутився. Повагом виблискуючи червоними боками на платформах виїжджали сівалки.

— Бачиш? — спитав син.

Ларіон бачив.

Новенькі машини миготіли перед ним своїм блиском, переливалися під весняним сонцем чорним і червоним кольором — горіли.

На останньому вагоні їхав їх знайомий радгосповець... Він знов упізнав Ларіона.

— А все ж п'ятнадцять недовиконали... Швидше присилайте, — крикнув він.

— Диви, — сказав Ларіон не то докірливо, не то похваляючи, — чого він лається?

Хведько лише засміявся й прижмурився до весняного сонця.

Потяг, вигинаючи червоні боки, вже щевав за синіми від вечірнього сонця корпусами заводу, а на останньому вагоні хтось все ще вимахував сивою селянською шапкою...

І Те, що досі носилося в повітрі настирливо хвилюючими, турботливо-полохливими чутками, стадо, нарешті, реальністю, ясною, незаперечною, для всіх очевидною, для всіх гостро відчутною реальністю.

Коли ще місяць, навіть тиждень, навіть ще кілька днів тому дехто втішав себе надіями, що це може ще минеться, не торкнеться їхнього міста, принаймні їхньої установи, буде якщо не скасовано, то хоча одложено на довгий час, може на майбутній рік, то тепер всі ці надії зівяли раптово й внівець, як листя соромливої мімози під подувом першого морозного вітру.

Жадних сумнівів, ніякісіньких надій — чистку в установі таки оголошено. Про це говорить сьогоднішнє число місцевої газети, про це розповідають крамарі на вулицях, про це красномовно галасують плякати, вивішені у вестібюлі на сходах і в коридорах установи з такими категоричними, з такими вразливими, непримиренно чіткими лозунгами: „Вичистимо сміття з нашої установи й зміцнимо її

Ф І Н А Л

ГОРДІЙ КОЦЮБА